

GENDER ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI VÝZKUM

www.genderonline.cz

3-4/2003

Číslo bulletinu Gender, rovné příležitosti, výzkum, které se vám dostává do rukou, není tentokrát monotematicky zacíleno. Shodou okolností se zaměřuje paralelně na dvě oblasti, které jsou předmětem intenzivního výzkumu v české sociologii zabývající se genderovými vztahy. Tím prvním je sféra soukromého života – rodiny, partnerských vztahů a sexuality. Jedná se zejména o články Kláry Kubíčkové o mateřských, pečujících otcích v České republice, o článek Marcela Tomáška pojednávající o výzkumu singlovství jako nového životního stylu a o článek Radky Radimské, který se zabývá mocenskými vztahy a zájmy v intimních partnerských vztazích. Druhou oblastí je problematika postavení žen ve vědě: k tomuto tématu přispívá například článek Hany Maříkové o ženách ve vědě jako předmětu výzkumu a článek Aleny Křížkové o ženách v průmyslovém a technologickém výzkumu. Číslo doplňují další zajímavé články zaměřené obecněji na tematiku genderu a rovných příležitostí, jejichž autory jsou Karel Pavlica a Lenka Helšusová Václavíková. Číslo tedy nabízí pestrý výběr témat od pestrého vzorku autorů z různých institucí a výzkumných týmů, což jej činí do určité míry výjimečným. Přejeme vám příjemnou a poučnou četbu!

SOUKROMÉ VZTAHY

MATKOVÉ: MATEŘSTÍ OTCOVÉ

Následující text má být teoretickou platformou pro výzkum Matkové – zaměstnaní rodiče malých dětí, uskutečňovaný v rámci výzkumného záměru MLADĚRO, děti, mládež a rodina v transformaci. Text mapuje základní oblasti zkoumaného problému a nastoluje jednotlivé tematické oblasti, na které je třeba se zaměřit v průběhu samotného výzkumu. Ten bude realizován na začátku roku 2004.

Upozorníme ještě na skutečnost, že náš výzkum pečujících otců se orientuje na heterosexuální páry. Předem jsme vyloučili homosexuální páry, které se společně starají o dítě (jakkoli by jejich studium mohlo být zajímavé zejména s hlediska utváření mužských a ženských rolí v (ne)závislosti na pohlaví) a muže samoživitele (tedy vdovce a rozvedené muže, kterým bylo svěřeno dítě do opatrování, a svobodné otce). Naopak jsme neomezili naše zkoumání pouze na sezdané páry, neboť předpokládáme, že mnoho lidí, kteří zastávají liberální postoj vůči nesezdaným formám soužití, budou také nakloněni zpochybnění tradičních rodinných rolí. Pokud tedy v textu mluvíme o partnerech, máme na mysli partnery či manžele žijící ve společné domácnosti, kteří byli postaveni před rozhodnutí, jakou strategii zvolit při hledání vhodného rodinného modelu.

Stejně jako je možné považovat mateřství za sociální konstrukt², který je více než z biologických předpokladů ženy odvozen ze sociálních tlaků a stereotypních očekávání kladených na matku, můžeme i otcovství považovat za podobně společensky konstruované. Biologické otcovství (fatherhood) přitom nemusí být

předpokladem ke skutečnému plnění otcovské role (fathering), „otcování“³.

Tradiční rozdělení rolí v rodině předpokládá pečovatelskou matku, která se primárně věnuje výchově dětí a domácím pracím, je ukryta v soukromí. Muž zabezpečuje rodinu finančně, je chleboďárcem (breadwinner), patří do veřejného světa. Muž–chleboďárcem uvažuje o své rodině zejména v ekonomických termínech (Cheal, 2002:116). Gray připomíná existenci takzvaného „růžového“ a „modrého“ území i v kontextu rodinného kruhu. Růžové území je spojeno s ženskou dominancí a patří sem zejména kuchyň a všechno s ní spojené. Modré území náleží muži, modrá je například garáž nebo dílna (Gray, 1992:239).

Z OBSAHU ČÍSLA:

MATKOVÉ: MATEŘSTÍ OTCOVÉ	1
<i>KLÁRA KUBÍČKOVÁ</i>	
MOC A INDIVIDUÁLNÍ ZÁJMY V PARTNERSKÝCH VZTAZÍCH	4
<i>RADKA RADIMSKÁ</i>	
SINGLES V ČESKÉ REPUBLICCE	5
<i>MARCEL TOMÁŠEK</i>	
TRAVESTIE SHOW V KONTEXTU SOCIÁLNÍ ZMĚNY	7
<i>ZUZANA UHDEOVÁ</i>	
DISTRIBUCE A NAPLNĚNÍ VOLNÉHO ČASU MUŽŮ A ŽEN	13
<i>LENKA VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ</i>	
ŽENY VE VĚDĚ JAKO „PŘEDMĚT“ VÝZKUMU	17
<i>HANA MAŘÍKOVÁ</i>	

I v našem sociokulturním kontextu činí laická veřejnost odpovědnou za fungování rodiny matku⁴. Podle Možného však i sociologie rodiny přijímá, ač nereflektovaně, tuto perspektivu a vytlačuje tak muže–otce na okraj sociologického bádání. Muž žije v rodině ženy, říká Možný, a co víc, žena není se svojí rodinou spokojená, respektive nelíbí se jí, jak funguje rozdělení rodinných rolí. Ženy častěji uvádějí, že jim nevyhovuje jejich zodpovědnost za domácí práce a jsou to častěji ženy, které uvažují o rozvodu (Možný, 1990:110 – 111). Častěji jsou jim také po rozvodu svěřovány děti. Ze statistiky ČSÚ vyplývá, že počet rozvodů na návrh matky činí 66% z celkového počtu rozvodů, na návrh otce je jich 34%. Pouze 7% dětí je svěřeno do péče otci, do střídavé péče obou rodičů putují 2% dětí, matky se po rozvodu starají o 90% dětí. To jasně dokládá rozložení rolí v rodině.

S tradičním rozdělením v rodině souhlasí dnes 60% mužů a 48 % žen (Tuček, 2000:66), z profesního

hlediska se sem řadí zejména příslušníci a příslušnice dělnických rodin. Přesto i v rodinách vysokoškolsky vzdělaných partnerů a ve dvoukariérových manželstvích můžeme sledovat příklon k víceméně tradičnímu rodinnému modelu. I když žena považuje svoji kariéru za důležitou a muž na domácích pracích a péči o děti participuje, jde stále spíše o výpomoc než o převzetí zodpovědnosti za tuto sféru. Podle Maříkové jsou posuny ve vzorcích chování partnerů činné víceméně ekonomickým tlakem, nikoli snahou o zrovnoprávnění a odstranění diskriminace (Maříková, 2000:145).

Z výzkumů, o kterých mluví Sejrková a Květoň, vyplývá, že většina mladých mužů a žen zdůrazňuje nutnost rovného rozdělení moci v partnerství, ale pouze polovina dotázaných věří, že tomu tak v manželství skutečně bude (Sejrková, Květoň, 2001:16). Pokud mají mladí lidé podobné pochybnosti ještě před uzavřením sňatku, dá se předpokládat, že rodinné vzorce budou kopírovat tradiční rozdělení.

NOVÁ PODOBA OTCOVSTVÍ

„Moje žena dělá to, co jí baví, zatímco já na budování nějaké kariéry upřimně kašlu.“

Karel, na rodičovské dovolené⁵
Přesto se ale můžeme setkat s muži, kteří neplní (ať už dobrovolně,

vlivem socioekonomických faktorů nebo z donucení) tradiční roli chlebováře, nýbrž přebírají pečovatelskou úlohu, jejich doménou je domácí rodinné prostředí (household fathers) (Hobson, 2002:25). Podle českých výzkumů dvoukariérových manželství se v rámci této sociální skupiny označují dvě procenta mužů za orientované pouze na rodinu (Maříková, 2002:130). Role otce a matky v rodině charakterizují ještě další statistické údaje: od narození do 17 let věku žijí pouze s otcem 2% dětí⁶.

Kdo jsou tito muži? Jsou to stále otcové, jejich otcovství ovšem získává nový rozměr, hranice se posunuje od fatherhood směrem k fathering, od prostého „být otcem“ k aktivnímu otcovství, k naplnění formy obsahem. Tito muži jsou „mateřští“, zhošťují se mateřských povinností stejně dobře jako matky. V tomto ohledu by bylo zřejmě genderově korektní využívat spíše anglického výrazu nurturing či parenting, tedy pečovatelsví (po stránce citové i materiální) a rodičovství, neboť tyto termíny jsou genderově neutrální, nejsou vázané na pohlaví toho kterého rodiče. Matka i otec mohou být stejnou měrou citliví a dokáží se vcítit do potřeb svého dítěte, mateřskost může být i mužskou vlastností. Podle Badinter musí jak dobrá matka, tak dobrý otec umět rozehrávat svoji bisexualitu (Badinter, 1999:179), znamená to tedy, že muž v sobě musí objevit ženské vlastnosti a naopak. Autorka mluví v souvislosti s nástupem nových forem maskulinity o revoluci otců, která podněcuje zrod nové, diferencovanější a jemnější mužskosti (Badinter, 1999:181).

Výhody přítomnosti mateřského otce pro dítě (z psychoanalytického hlediska zejména pro chlapce) jsou neoddiskutovatelné. Podle Badinter odpadají díky permanentní přítomnosti otce v rodině barbarské rituály odluky syna od matky a vstupu do mužského světa (Badinter, 1999:181). Dá se předpokládat, že synové pečovatelských otců budou androgynnější a sami budou více pečovat ať už o sebe, své děti či o okolí (životní prostředí) jako takové. Librová vidí v nástupu měnících se mužů (changing men), tedy mužů schopných altruismu, trpělivosti a lásky, šanci pro udržitelnější způsob života (Librová, 1994:85). Také Šmídová dokládá, že změna v pojmání maskulinity je nutná: „Podle vědců v oborech sociologie rodiny je jejich změna žádoucí, podle psychologů, psychoanalytiků a psychoanalytiků je posun směrem k novým mužstvím nezbytným a to nejen pro zachování mužského rodu, ale lidské civilizace vůbec (Šmídová, 2003:7).“ Pro Chodorow je rovné rodičovství (equal parenting) konečným rozetnutím gordického uzlu reprodukce genderové nerovnosti ve společnosti (Chodorow, 1978:218).

JAK SE Z OTCŮ STANOU MATKOVÉ

„První půlrok to bylo fajn. Laurence pracovala jen na půl úvazku, byla brzo doma, takže mi hodně pomáhala a měli jsme spoustu času někde chodit. Ale od září pracuje naplno, jsem tu sám s Emmou a ten den je docela dlouhý.“

Zdeněk, na rodičovské dovolené

Pečovatelští otcové tedy dělají něco, co je tradičně přisuzováno pouze matkám – něhu, cit, schopnost empatie a altruismu, sebeobětavost. Jsou mateřtější. Zde nás opět zrazuje náš jazyk a uzavírá nás do těch nejtěsnějších okovů nesobody. Jestliže řekneme o otci, že je mateřský, potvrdíme tak stereotypní názor na to, že mateřské city náležejí jen ženám. A co řekneme v tomto případě o matce, která přebírá úlohu chlebovářky? Že je otcovská? Přesto nám nezbyvá, než pracovat s těmito výrazy a dokonce vytvářet podobné nedokonalé. Při popularizaci tématu otců na rodičovské dovolené zvolil redaktor Reflexu Tomáš Feřtek pro tyto otce označení matkové. Jakkoli nejde o sociologický termín, vystihuje slovo matkové podstatu problému. Muži pečující o děti jsou sice otcové, od klasických otců, kterých je v populaci 97%, se ovšem liší právě onou mateřskostí.

Existuje jakási přechodná kategorie mezi tradičním otcem – chlebovářcem a pečujícím otcem, který je na rodičovské dovolené. Je jím zaangažovaný otec (involved father). Zaangažování otcové nepřístupují ke své rodině v ekonomických termínech, ale definují svoji roli jako roli někoho, kdo se spolupodílí na výchově dětí a na fungování domácnosti (Cheal, 2002:117). Uvnitř této kategorie samozřejmě existují rozdíly, někteří otcové jsou zaangažovaní více a jiní méně, přesto je ale existence involved fathers dokladem toho, že genderová propast v rodině se uzavírá, byť pomalu. Zaangažované otce najdeme zejména mezi dvoukariérovými rodinami.

Matkové mohou být, abychom se v problematice snadněji orientovali, rozdělení do třech skupin podle toho, nakolik se se svojí rolí pečovatele identifikují. Jsou muži, kteří považují tuto roli za součást své osobnosti, dobrovolně si své pečovatelské zvláštnosti a cele se mu věnují. Pokud narazíme na výpovědi matek v médiích⁷, jde obvykle o tyto dobrovolné muže na rodičovské dovolené. Na druhé straně v rámci kategorie pečovatelských otců stojí muži, kteří se za svoje pečovatelské mohou stydět a neidentifikují se s ním, často ani oficiálně nejsou na rodičovské dovolené. Přesto mohou být svým dětem dobrými otci. Jde zejména o některé nezaměstnané muže, v jejichž rodinách se, jakmile zase seženou práci, vrátí rodinný model do tradičních kolejí. Mezi těmito dvěma póly oscilují otcové, kteří se se svojí pečovatelskou rolí zcela neidentifikují, přesto ji vykonávají dobře a rádi. Obvykle je k tomu dotlačily ekonomické faktory, jejich partnerka vydělává více peněz nebo si nemůže z nejrůznějších důvodů dovolit přerušení kariéry.

Můžeme předpokládat, že matkové se rekrutují zejména ze středních vrstev obyvatel (Šmídová, 2003:12), které nemají tak konzervativní postoje k vymezení genderových rolí. Dalším předpokladem je, že půjde zejména o páry městské, neboť anonymita velkoměsta je ideální pro to „jít proti proudu“. Venkovské páry, které se rozhodly pozměnit tradiční rodinný model, mají situaci komplikovanější. To dokládá i výzkum Maříkové, který mapuje názory obyvatel na změny uvnitř rodinné struktury. Muži z venkova vnímají své ženy jako osoby s nízkou pracovními aspirací, velký podíl mužů, kteří by nejraději viděli svoji ženu pouze jako hospodyně v domácnosti, se rekrutuje právě ze sídel menších než 500 obyvatel. Naproti tomu muži ze sídel nad 20 tisíc obyvatel jsou zásadně proti (Maříková, 1997:10). Pro záměnu rolí v rodině se v tom stejném výzkumu častěji vyslovují lidé s vyšším vzděláním, svobodní a rozvedení a lidé nižších věkových ročníků (Maříková, 1997:9).

MATKOVÉ A STEREOTYPY

„Můj táta je třeba takový ten klasický chlap. On vydělává, on rozhoduje. S mým prvním odchodem na mateřskou měl tedy velký problém.“

David, na rodičovské dovolené

Stereotypní myšlení, které muži a ženě vymezuje jasné pole jejich působnosti, je zřejmě tím hlavním důvodem, který znemožňuje masovější nástup otců na rodičovskou dovolenou⁸. Nejde jenom o to, co společnost od ženy a od muže očekává, ale také o to, co oni sami očekávají, že je očekáváno. Matky a otcové se tak pohybují v začarovaném kruhu. Každé symetrické či obrácené uspořádání rolí v rodině se podle Možného okamžitě ocitá pod silným tlakem jak uvnitř, tak vně rodiny. **Jako každá inovace musí nejdříve dokazovat svoji opodstatněnost** (Možný, 1983:105).

Stereotypy jsou udržovány zejména veřejnou agendou, podílejí se na nich i média. Jak dokládá Fuligni, 71% jím zkoumaných rodičů čerpá informace o rodičovství z časopisů, televize, knih a novin (Fuligni, 2002:110). Přičemž jenom malé procento těchto médií zohledňuje genderové hledisko, čímž se podílejí na udržování stereotypního pohledu na mužské a ženské role. Informace o rodičovství navíc získává mnoho současných rodičů od svých vlastních rodičů, rodová diferenciac, která byla běžnější v minulých generacích, má tak tendenci se reprodukovat. Snahu hledat odpověď na otázky spojené s péčí o děti u svých rodičů mají spíše rodiče s nižším vzděláním, svobodní rodiče a (v kontextu Spojených států amerických) také afroameričané (Fuligni, 2002:110).

MATKOVÉ A DĚTI

„Sáru jsem naučil lyžovat ve třech letech a Matouše už ve dvou.“

Karel, na rodičovské dovolené

Existují samozřejmě rozdíly mezi tím, jak se o dítě stará matka a jak otec. Požadavek v tomto ohledu ovšem nezní, aby se oba dva rodiče starali o dítě stejným způsobem, ale stejně dobře. Otcové mají sklon si s dítětem hrát víc než matky, jejich hry jsou více podněcující, průbojnější, vzrušující (Badinter, 1999:179). Podle Badinter dokládají studie z anglického, švédského, australského i amerického prostředí, že otec má tendenci se propůjčovat spíše k dotykovým a pohybovým hrám, zatímco matka stimuluje dítě zejména zrakově a slovně (Badinter, 1999:179). Otec se také chová jinak k dítěti mužského a ženského

pohlaví. Fuligni uvádí, že otcové tráví více času se svými syny než s dcerami (Fuligni, 2002:84).

O fenoménu pečujících otců můžeme u nás mluvit rovněž s rozvojem nových přístupů v porodnictví a s nástupem aktivního rodičovství. V souvislosti s přijetím zásad Světové zdravotnické organizace WHO pro vedení normálního porodu mají i čeští muži možnost být u porodu svého dítěte a aktivně se na něm podílet. Mnoho otců tak skutečně činí. Právě zde pravděpodobně může vzniknout pouto, které je jak pro otce, tak pro dítě zásadní.

MATKOVÉ A DOMÁCNOST

„Vařím, to mě baví, je to kreativní a užívají se při tom moderní přístroje. Od té doby, co máme myčku, je mi jedno, že při vaření zašpiním všechno nádobí, co máme. Trochu uklízím, ale neperu, nevěším prádlo a nežehlím. Tam je spousta dodatečných ručních činností, které nezvládám. Dvě ponožky pověším, jiné dvě spadnou, a to bych do toho kopl.“

David, na rodičovské dovolené

Výměna mužské a ženské role v rodině neznamená ale pouze změnu v péči o děti. Tradiční ženská sféra v rodině zahrnuje i řadu dalších aspektů – je to žena, kdo komunikuje s širší rodinou, drží v paměti svátky a narozeniny jejích členů. A za ženskou práci je považovaná i práce v domácnosti. Pokud má jít o skutečnou rovnost rolí, přeberou matkové nejenom péči o děti, ale i péči o domácnost a rodinné rituály a oslavy. Naším předpokladem ovšem je, že se tak stává pouze v některých rodinách matek, zejména u těch, kteří se s rolí pečovatele ztotožňují. Právě oblast domácích prací ale bude zřejmě místem, kde dochází nejsilněji ke střetu růžového a modrého světa. Během éry totality jsme si zvykli vnímat pracující ženu jako něco samozřejmého, stejně samozřejmě ale tahle žena převzala (či spíše si ponechala) i druhou směnu v domácnosti. Zatímco mateřství (at už plánované či reálné) je považováno za hlavní překážku ženiny kariéry a za jistých okolností je muž ochotný a schopný péči o dítě přebrat (například aby rodina nebyla krácena co do finančních prostředků), domácí práce v kariéře tolik nepřekáží a na ženu doma jednoduše počkají.

MATKOVÉ A OTKY⁹

„...vždycky když jsem dřív přišel domů a byl tu nepořádek, tak jsem si tak trochu říkal, co tu ta Dáňa celej den dělala. A dneska, když je pět, tak se tak koukám na hodinky, kde se zase zdržela, a rozhodně se nevrhám na podlahu, abych uklidil ty hromady, co tu Jindra za celej den vykrámoval. Teprve v tu chvíli si člověk uvědomí, jak šíleně se většina chlapů vlastně chová.“

Marek, na rodičovské dovolené

Pokud přistoupíme na to, že muž, který pečuje o děti, má něco z tradiční definice ženství, potom musíme také počítat s tím, že žena, která finančně zabezpečuje rodinu, má něco z tradiční definice mužství. **Jaké ženy jsou manželkami a partnerkami matek?** Jde zejména o ženy, které chtějí budovat vlastní kariéru¹⁰ a nemohou či nechťejí si dovolit její přerušení?

Rozhodnutí stát se pečujícím otcem a chlebočárcovskou matkou je výsledkem jak dlouhodobých názorů a postojů obou rodičů, tak momentální ekonomické a sociální situace rodiny. Se záměnou rolí přitom obecně souhlasí spíše ženy, muži jsou obecně co se týká názorů na role v rodině více konzervativní (Maříková, 1997:9).

Jak dokázala případová studie Křížkové zaměřená na životní strategii žen-manažerek, mnoho těchto žen převrací zažitý stereotyp, že by rodina trpěla, kdyby se jí žena cele neobětovála (Křížková, 2002:38). Naopak, rodina by podle názorů těchto žen trpěla daleko více, pokud by matka byla frustrovaná pocitem izolace a krizí ženské identity, kterou ženy na mateřské dovolené často zažívají (Friedan, 2002). Právě manžel jedné z manažerek, se kterými udělala Křížková hloubkové rozhovory, je doma s dítětem. Podle jejích slov je obrácení tradičních rolí motivováno zejména pojetím rodičovství jako radosti, kterou si muž nechce nechat ujít. Jak ovšem jeho žena uvádí, žádost manžela o částečný úvazek z důvodů péče o dítě vyvolala na pracovišti údiv (Křížková, 2002:43). Jednou z hlavních vstupních strategií žen-manažerek je předpoklad, že na mateřské dovolené stráví minimum času (maximálně 6 měsíců), poté převezme roli pečovatele partner (Křížková, 2002:31). Jsou to ale

především ženy, které určují vnitřní rodinné vzorce. Pokud žena přistoupí na genderově zakořeněné vzorce chování, je s tím partner srozuměn a je spokojen, pokud na ně žena nepřistoupí, musí o svých názorech svého partnera přesvědčit. Můžeme předpokládat, že z této kategorie párů (tedy z rodin, kde žena vydělává více než muž), se rekrutuje výrazné množství matek, nejde ovšem o muže, kteří se se svým pečovatelským primárně identifikují, patří spíše do středu výše naznačeného dělení.

Můžeme předpokládat, že počet mužů, kteří se identifikují s pečovatelskou rolí, bude přibývat. Soukromá a veřejná sféra jsou neoddelitelně propojeny, a jestliže dnes chápeme jako naprosto normální participaci žen ve veřejné sféře, měla by se soukromá sféra otevřít mužům. **Stejně jako jde v případě žen budujících kariéru o emancipaci, která jim bez jediného pochyby náleží, jde i u mužů, jež chtějí pečovat o své děti, o jejich výsadní právo.** Předkládaným výzkumem hodláme zmapovat mechanismy, které umožňují změnu podob otcovství, stejně jako mechanismy, které jí stále ještě brání. V souvislosti s vývojem sociálních politik ve skandinávských zemích se dá předpokládat, že nastolení úplného egalitárního modelu v rodičovských rolích je prozatím spíše utopií, přesto je nutné vytvořit podmínky pro větší participaci otců na výchově svých dětí.

Klára Kubíčková¹¹
Studentka FSS MU v Brně

Literatura:

- Badinter, E. 1998. Materská láska. Od 17. století po současnost. Bratislava: Aspekt.
Badinter, E. 1999. XY. Identita muže. Bratislava: Aspekt.
Friedan, B. 2002. Feminin Mystique. Praha: Pragma.
Fuligni, Brooks-Gunn 2002. „Challenges of New Parenthood.“ In Halfon, N.; McLearn, K.T., Schuster, M.A.: Child Rearing in America: Challenges Facing Parents with Young Children. Cambridge: Cambridge University Press.
Gray, A. 1992. „Gender and Class in the Household.“ In: Video Playtime: The Gendering of a Leisure Technology, Routledge.
Hobson, B. 2002. Making Men into Fathers. Cambridge: Cambridge University Press.
Cheal, D. 2002. Sociology of Family Life. New York: Palgrave.
Chodorow, N. 1978. The Reproduction of Mothering. Psychoanalysis and the Sociology of Gender. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
Křížková, A. 2002. Životní strategie manažerek: případová studie. Praha: SoU AVČR.
Librová, H. 1994. Pestří a zelení. Kapitoly o dobrovolné skromnosti. Brno: Veronica a Hnutí Duha.
Maříková, H. (ed) 2000. Proměny současné české rodiny. Praha: Sociologické nakladatelství.
Maříková, H. 2003. „Rodičovská dovolená a muži.“ Gender, rovné příležitosti, výzkum 1-2: 6-7.
Maříková, H. 1997. „Žena v zaměstnání a muž v rodině.“ Sociální politika 23/4: 9-11.
Možný, I. 1990. Moderní rodina, mýty a skutečnost. Brno: Blok.
Možný, I. 1983. Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů. Brno: Univerzita J.E. Purkyně.
Sejrková, E., Květoň, P. 2001. „Mužská a ženská role v současné rodině.“ Psychologie dnes 4: 16-19.
Šmídová, I.: Matkové. V tisku.
Tuček, M. 2000. „Stratifikace společnosti a hodnotové orientace: shody a rozdíly mezi muži a ženami v oblasti práce“. In: Ed. Maříková H., Proměny současné české rodiny. Praha: Sociologické nakladatelství.
Ženy a muži v datech, ČSÚ, 2003.

Články v médiích:

- „Matkové a děti.“ Reflex, 26.10. 2000.
„Můj manžel je na mateřské.“ Marianne 10/2003, s 134 – 137.

Poznámky:

- 1 Byť není tato možnost uzákoněna, existují homosexuální páry, které společně vychovávají dítě.
- 2 Jak dokázala Elizabeth Badinter v knize Materská láska, mateřství prošlo za posledních 400 let tak zásadními změnami, že ho lze jen stěží považovat za přirozené. Podle ní by se mělo „namísto (mateřského) instinktu mluvit raději o nesmírném tlaku společnosti, jehož cílem je dosáhnout, aby se žena realizovala jen v mateřství.“ (Badinter, 1998:266).
- 3 V textu se několikrát setkáme s termíny, které v češtině neexistují, a při překladu z anglického jazyka se pro ně jen těžko hledají výrazy, často je nutné užití opisů či dokonce „vytvořit“ nové slovo. Proto velmi přivítám veškeré návrhy a připomínky k překladu sporných výrazů.
- 4 Ve své monografii Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů připomíná Možný ještě další rozměr vztahů uvnitř rodiny: „Ten starý kult, jehož je dva tisíce let starý mariánský kult křesťanské věrouky jen krátkou poslední kapitolou, umísťuje otce zcela na okraj, neli přímo na nebesa. V tradičních společnostech byla totiž rodina asymetrická především proto, že v ní byl vztah matky a dítěte nesrovnatelně silnější, významnější a trvalejší, nežli vztah muže a ženy, o vztahu muže a dítěte ani nemluvě.“ (Možný, 1983:104). Pokud nazřeme problematiku rodinných vzorců touto optikou, pochopíme, proč všechny pokusy o egalitární model uvnitř rodiny tak často ztroskotávají. Změna v chápání mužské a ženské role nemůže nebyť pomalá a nenápadná, protože překážky, které musí rodiny snažící se o rovnost rolí překonávat, rostly tisíce let, v myšlení stovek generací.
- 5 Citáty kurzívou pocházejí z výpovědí mužů na rodičovské dovolené uveřejněných v časopisech Marianne (10/2003) a Reflex (26.10./2000).
- 6 Pro srovnání uvádím ještě další statistické údaje: pouze s matkou žije od narození do věku 5 let 21% dětí, od 6 do 17 let 18% dětí, od 18 do 24 let 14% dětí. Podíl dětí v této nejvyšší věkové kategorii, kteří žijí s otcem, jsou 3% (ČSÚ, 2003:14). I když je z těchto údajů naprosto patrný klasický patriarchální model rodinného chování, upozorníme na skutečnost, že zatímco s rostoucím věkem dítěte klesá počet dětí žijících pouze s matkou, počet dětí žijících pouze s otcem stoupá. To je dokladem zakořeněnosti mýtu, podle kterého

- otec není schopný postarat se o malé dítě.
- 7 Viz například Můj manžel je na mateřské. In Marianne 10/2003, s 134 – 137; Matkové a děti, In Reflex, 26.10. 2000.
- 8 Ve Švédsku byla instituce rodičovské dovolené uzákoněna v roce 1974 a v témže roce jí využila 3% otců. Trvalo dvacet let, než se jejich počet zvýšil na 50%. Abychom ale nepodlehli mýtu, že ve Skandinávii jsou rodinné role naprosto vyrovnané, i tam přetrvávají zažitá vzorce chování. Muž sice tráví čas s dítětem na rodičovské dovolené, může se ale se svojí ženou v čerpání rodičovské dovolené střídát a také to činí. V konečném součtu tak v 91% případů tráví doma s dětmi více času opět žena (Maříková, 2003:7).
- 9 Výraz otky nemá ambice (na rozdíl o výrazu matkové) stát se termínem. Zde ho používám ve snaze upozornit na totalitu jazyka, který nás již předem svazuje. Logičtější než zavádět nové termíny by samozřejmě bylo rozšířit termíny stávající, dát pojmem otcovství a mateřství nový obsah, jež by byl genderově volnější. To zatím ovšem, vzhledem k přetrvávajícím stereotypním konotacím, není dost dobře možné.
- 10 Kariérou chápu budování vlastní nezávislé pozice v zaměstnání a aspirace na postup v rámci své profese, vlastní realizace prostřednictvím svého zaměstnání. Kariéra zde není chápána v negativních konotacích.
- 11 Vítám připomínky a návrhy související s tématem pečujících otců a podob otcovství a mateřství na klara.kubickova@centrum.cz.

MOC A INDIVIDUÁLNÍ ZÁJMY V PARTNERSKÝCH VZTAZÍCH

Uvažujeme-li o vztazích a mechanismech moci a nadvlády v uspořádání vztahů mezi muži a ženami, musíme vzít v úvahu oblast, které se mocenské střety zdánlivě vyhýbají. Jedná se o oblast, jež je považována za hluboce soukromou, jež je v současné době moderní společnosti stále více idealizována a pokládána za odtrženou od, studeného a krutého venkovního světa: oblast partnerského života, romantického vztahu založeného na lásce mezi mužem a ženou. **Tato oblast, ačkoli by v ideálním případě měla být prosta vypočítavosti a privilegovaní osobních zájmů, je totiž ve skutečnosti nedílnou součástí genderového mocenského pole a určuje mocenskou rovnováhu vztahů v oblasti veřejné.** Postavení žen na trhu práce je determinováno jejich pozicí v rodině a způsobem, jakým je tato pozice vnímána muži, podobně jako jsou rodinné praktiky mužů podmíněny tendencemi pracovního trhu. Jakou podobu mají mocenské vztahy v intimních partnerských vztazích v soudobé společnosti?

Skutečná rovnost mezi muži a ženami vyžaduje jednoznačně i rovnost v soukromých, intimních vztazích. Této rovnosti je ale v mnoha směrech mnohem těžší dosáhnout – oblast soukromého života ve své podstatě nepodléhá žádné vnější regulaci a nelze ji tedy ovlivňovat vnějšími zásahy. Navíc struktura soukromých vztahů mezi muži a ženami je výsledkem dlouhodobého vývoje, který má značnou tendenci ke stabilitě, jelikož je předávána z generace na generaci, což vede k víceméně nevědomému kopírování stejných modelů. Romantický vztah, láska, je navíc pokládán za intimní a individuální záležitost, jež by v ideálním případě neměla být ovlivněna vnějším světem a jež je vyňata z utilitaristického uvažování každodenního života. Analyzovat jej tedy v termínech moci a individuálních zájmů je pro většinu lidí nepřijatelné. **Láska by měla být obětavá a nezištná – pozastaví-li se jeden z partnerů nad tím, že v daném milostném uspořádání profituje jeho protějšek na jeho úkor, zpochybňuje tím ryze opravdovost jejich vztahu jako takového.** Sféra partnerských intimních vztahů je tak oblastí, ve které se změny prosazují nejobtížněji.

INDIVIDUÁLNÍ ZÁJMY V TRADIČNÍ A V MODERNÍ RODINĚ

V tradičních a raně moderních společnostech otázka střetu zájmů uvnitř rodinné jednotky nebyla a ani nemohla být položena. **Rodina představovala celek s kolektivními zájmy, jež nesměly být narušovány individuálními zájmy jejích členů, a jejím hlavním posláním bylo reprodukovat sociální řád a předávat majetek z jedné generace na druhou.** Tradiční uspořádání genderových rolí odpovídalo rozdělení na mužské-veřejné a ženské-soukromé a zajišťovalo funkčnost rodinné instituce. Žena jako podřízený člen patriarchální rodiny měla jen minimální vliv na definování společných rodinných zájmů a minimální rozhodovací práva. Sama sebe definovala skrze ostatní rodinné členy, svého muže a děti. Její zájmy se pak zdánlivě shodovaly se zájmy celé rodiny. Tato představa přetrvává v nostalgických vizích některých sociologů a teoretiků rodiny, ale není již dlouhodobě udržitelná, jelikož dnes s rostoucí individualizací společnosti nelze zaměňovat zájmy kolektivní a individuální, a navíc je zřejmé, že ani v minulých dobách nebyl obrázek tolik ideální a že mnoho žen bylo svou pozicí odsouzeno k utrpení.

Podle francouzského sociologa Françoise de Singly v tradiční rodině, existující přibližně do konce 19. století, rodinné kolektivní zájmy převažovaly nad zájmy individuálními. **V první fázi moderní rodiny, s pokračující individualizací společnosti, se začaly prosazovat zájmy individua – ovšem tímto individuem byl pouze muž, zatímco žena se dále obětovala a žila pro ostatní členy rodiny. Ve druhé fázi moderní rodiny, od konce 60. let 20. století, se individui stávají i ženy a usilují o uznání a naplňování svých vlastních zájmů, které se mohou, ale nemusí shodovat se zájmy rodiny.** Reakcí je obviňování žen ze sobectví a z krize, do které se rodina dostala, obviňování za nárůst rozvodů a za nedostatečnou péči o děti. Za těmito konzervativními názory stojí mimo jiné představa, že rodinná hra je hrou s nulovým součtem: uspokojují-li se zájmy jednoho člena rodiny, dochází nutně k zanedbávání zájmů jiných členů, v tomto případě dětí. Singly dokazuje, že tomu tak není a že naplnění a seberealizace žen v mimorodinných oblastech neznamená zanedbávání výchovy dětí, naopak tuto výchovu obohacuje, vzhledem k tomu, že funkcí současné rodiny již není transmise morálky, ale konstrukce osobní identity dětí (Singly 2000: 71-77).

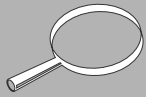
PARTNERSKÝ VZTAH JAKO POLE MOCI

Tradiční uspořádání rodinných rolí a genderové dělby práce je nyní zpochybněno ekonomickou aktivitou žen a ženským hnutím usilujícím o uznání ženských zájmů jako plnohodnotných zájmů mužů. Tento vývoj ale vytváří mnohé konflikty a třecí plochy: na jedné straně jsou ženy nuceny zvládat zároveň staré i nové oblasti povinností, vzhledem k tomu že muži se jen obtížně vzdávají svých bývalých výsad, a na straně druhé muži vnímají situaci jako nespravedlivý útok na své pozice a pocítují ztrátu toho, o čem jsou přesvědčeni, že na to mají právo. **Hlavní dějiště tohoto tření je partnerský vztah – v něm se definují práva a povinnosti konkrétního muže a konkrétní ženy, v něm dochází k vyjednávání o pozicích. Partnerský vztah je ale zároveň místem, které by mělo být prosto jakýchkoli egoistických zájmů, měl by být oáza v utilitaristickém světě.** Kvůli této kontradikci je právě zde pozice žen nejtěžší – od nich se očekává, že v případě neslučitelnosti individuálních zájmů obou partnerů ustoupí a „obětují se“, pokud to odmítnou učinit, stabilita vztahu je narušena. Proto mnoho mladých žen přijímá víceméně tradiční pozici ve vztahu, ovšem domnívá se při tom, že je to výsledek jejich osobní svobodné volby a domluvy mezi partnery (Singly 1993: 58).

Zatímco mužské role se příliš nezměnily, ženy zažívají skutečnou sociální revoluci. Otcovství a kariéra, mužská ekonomická nezávislost a rodinný život si neprotiřečí – étos individualizované společnosti vede muže k tomu, aby se chovali podle starých maskulinních pravidel. Oproti tomu ženský zájem mít dobrou práci a být finančně nezávislá je v určitém smyslu protichůdný touze po milostném partnerství a mateřství. Muži, přestože v teoretické rovině přijímají nutnost ženské emancipace a rovnost pohlaví, stále nejsou ochotni chovat se podle těchto ideálů v praxi, stále jaksi doufají, že v jejich konkrétním případě je rovnost možná zároveň s tradiční dělbou rolí. Aby ospravedlnili rozdíly mezi svými slovy a skutky, využívají nejčastěji argumentu biologické odlišnosti pohlaví, a schopnost žen rodit děti pro ně zároveň znamená i jejich odpovědnost za to děti vychovávat, pečovat o domácnost a zůstat v podřízené pozici (Beck, Beck-Gernsheim 1995: 22-27).

ZISKY A ZTRÁTY V MANŽELSTVÍ PRO MUŽE A PRO ŽENY

V důsledku tohoto střetu individuálních zájmů je zkušenost manželství odlišná pro muže a pro ženy, což se projevuje v ukazatelích spokojenosti s manželským životem: ženy jsou konstantně méně spokojené než muži (Walker 1989: 846). Hlavní podíl nesouměrnosti zkušeností mužů a žen vychází právě z tradičního rozdělení genderových rolí v rodině. I když ženy pracují, stále na nich spočívá větší část domácích prací. Proto i zaměstnaná žena investuje do svého profesionálního života méně než muž. Placená práce pro ně má jiný význam než pro muže: zatímco pro ženu je práce to, co dělá, pro muže je práce, čím je (Walker 1989: 850). Jelikož mužům je nadále připisována zodpovědnost za finanční zabezpečení rodiny, v rodině je většinou věnována zvláštní pozornost a podpora mužům jako živitelům, ale nikoli ženám, přestože také přinášejí nezanedbatelný finanční příjem.

I v případě, kdy oba partneři pracují, uznání za finanční zabezpečení rodiny náleží mužům. Mužská identita a pycha je spojena právě se schopností uživit rodinu. Podle výzkumů prováděných v USA si ženy v nižších společenských vrstvách tento fakt často uvědomují a v zájmu spokojenosti rodiny jim tuto iluzi ponechávají. Ve vyšších středních společenských vrstvách je často práce žen vnímána ne jako přínos pro rodinu, ale jako ženské privilegium. V mnoha takovýchto manželstvích ženy pomáhají svým manželům k úspěchu – pečují o jejich ošacení, organizují zábavu pro kolegy, vychovávají děti a podílejí se na politice udržování statusu. Za svou snahu jsou ale odměňovány méně viditelně a méně konkrétně, než by byly za placenou práci. Ačkoli muži jsou v takovýchto situacích velmi spokojeni, ženy často pocítují nudu, osamělost, depresi a pocit ztráty (Walker 1989: 853).

Vdaná žena sice sdílí status a životní úroveň svého manžela, kterému různými způsoby pomáhá k rozvíjení jeho kariéry, ale tato kompenzace má své nedostatky. Platí za ní totiž svou nezávislost. **Vdaná žena je tak vždy na jednu stranu rovná svému manželovi – díky dělbě zisků vyplývajících z jeho kariéry – a na druhou stranu nerovná – kvůli své závislosti na něm.** Tyto nerovnosti jsou ale v mnoha případech deformovány a skryty díky milostným citům. Láska se prezentuje jako prostá vypočítavost a individuálních zájmů, takže konkrétní sociální zájmy aktéru partnerského života se stávají nejen neviditelnými, ale jsou jimi přímo popírány (Singly 2002: 11-12). Znovu se ale vynořují v okamžiku rozvodu nebo ovdovění: kapitál ženy bez profesionální aktivity, která je odloučena od svého manžela, uchovává svou hodnotu pouze na sňatkovém trhu, takže jediné, co může taková žena udělat, aby si uchovala svou životní úroveň, je znovu se provdat.

Zatímco žena v manželství ztrácí část svého původního kapitálu, muž naopak získává. Není to dáno jen tím, že žena investuje svůj původní kapitál do zúročení kapitálu svého manžela, je to dáno také přístupem zaměstnavatelů. **Muž, který má manželku a dvě děti a snaží se je finančně zajistit, je vnímán jako loajálnější svému pracovnímu místu** – riziko ztráty pracovního místa je pro něj méně únosné než v případě svobodného muže, tudíž pravděpodobně udělá vše, co od něj bude vyžadováno. Vztah ženatého muže k práci a potažmo možnost nakládat na něj větší pracovní požadavky je podmíněn existencí „šťastného domova“, pro který muž pracuje. Význam profesionální práce se totiž pro muže mění, jakmile má rodinu: vnímá ji jako součást své rodinné aktivity, stává se částí jeho manželské a zejména otcovské role.

ROMANTICKÁ LÁSKA V POZDNĚ MODERNÍ DOBĚ

Partnerský vztah představuje v dnešní individualizované společnosti, v níž hlavní úlohu hraje individuum vyvázané z tradičních vazeb a usilující o osobní rozvoj, svobodu a autenticitu, značně komplikovaný podnik. Omezuje individuální svobodu, zabraňuje plnému uspokojování osobních zájmů a zejména pro ženy znamená ztrátu autonomie a kompetivity. Přesto muži a ženy stále žijí spolu, dále žijí v párech. Vede je k tomu mocná alchymie lásky, citu, který v dnešní éře individualismu nabývá nového významu.

Láska mezi mužem a ženou není spontánním citem, ale je to sociální konstrukt, jež je třeba historicky situovat v závislosti na vývoji sexuality a genderových vztahů. Láska v manželství se stává povinnou teprve počátkem dvacátého století, a tak začíná období, trvající přibližně do šedesátých let, kdy se láska a manželství vzájemně posilují, přičemž se zapomíná na jejich původní předpokládanou neslučitelnost. Od šedesátých let se ale partneři mohou rozjet a rozvést, jakmile vztah nenaplnuje jejich očekávání, a následně vyhledávat nové vztahy. Manželství ztrácí stabilitu, symbolickou hodnotu i popularitu. **Láska se stává bolestnější než kdy dříve – přesto ale nikdy dříve nebyla tolik důležitá.**

Existence v dnešní společnosti, uvolněná od většiny tradičních vazeb, daností a pravidel, klade před individuum neustále obrovské množství možností a voleb. Jedině ztratil svá pevná zakotvení v komunitě, církvi či příbuzenství; navíc byl zbaven nutnosti neustálého boje o každodenní obživu. V důsledku toho má stále větší počet lidí čas na to klást si zásadní existenční otázky: jaký to má všechno smysl? Ztracenou stabilitu se pokouší nalézt právě v blízkém intimním vztahu s druhou osobou. Milovaná

osoba se stává tím pevným bodem, okolo kterého se vše otáčí. Podle U. Becka a E. Beck-Gernsheim nahrazuje láska v současné individualistické společnosti tradiční náboženství (Beck, Beck-Gernsheim 1995: 168-175).

Na druhé straně ale, jakmile jedinec nežije sám, ale sdílí život s někým jiným, stresové faktory otevřeného světa voleb se znásobují. Každé rozhodnutí se stává ještě složitější a vyžaduje složitě vyjednávaní. Objevuje se nová otázka: jak mohou dvě svobodná individua, která touží zůstat svobodná a být si přitom rovná, najít společný prostor, na kterém by se jejich láska mohla rozvíjet? **Individualizace znamená na jedné straně rostoucí touhu po lásce a intimním vztahu jako základu smyslu existence ve světě, a na druhé straně nemožnost tuto touhu naplnit, vzhledem k odlišnosti až neslučitelnosti zájmů dvou odlišných jedinců, ať už jsou tyto odlišnosti podmíněny genderem, či nikoli.** Jak bylo řečeno výše, dnešní podoba a požadavky pracovního trhu takřka neumožňují souběžné fungování dvou špičkových kariér v jedné rodině. Skutečnost vyžaduje podřízení a částečnou závislost jednoho individua na druhém, ženy na muži - a vztah se často dostává do slepé uličky. Podle Beckových je důležité si uvědomit, že k tomu dochází ne z důvodu osobních selhání jednotlivých individuí, ale protože všechny tyto konflikty a paradoxy jsou vepsány přímo do struktury individualistické pozdně kapitalistické společnosti.

ZÁVĚR

Oblast intimních partnerských vztahů, ačkoli je v osobních a mediálních reprezentacích zpravidla idealizována jako sféra prostá egoismu a sledování individuálních zájmů, je nedílnou součástí mocenských mechanismů determinujících mocenské vztahy a rovnost mezi muži a ženami. S tím, jak se naše společnosti stává více a více individualizovanou, jsou střety osobních zájmů v rámci partnerství a rodiny stále viditelnější. Zatímco v tradiční společnosti byla rodina pokládána za jednotku se společnými zájmy, v moderní společnosti se jedinec vymanil ze závislosti na tradičních vazbách se skupinami, do kterých patří, a stal se individuem. Až do 60. let 20. století se individualizace týkala pouze jedné poloviny populace – mužů. Od této doby se rozšířila i na ženy, a to má dalekosáhlé důsledky pro soukromý a rodinný život. **V partnerském vztahu se dnes setkávají dvě víceméně rovnocenná individua se svými vlastními zájmy a láska se tak stává obtížnější než kdy dříve. Zároveň ale dnes láska představuje hlavní zdroj smyslu a zakotvení ve světě zbaveném tradičních vazeb a povinností. Muži a ženy dále žijí spolu a dokonce přikládají partnerství větší význam než kdy dříve, ovšem stále za cenu většího přizpůsobení se a kompromisu ze strany jednoho z partnerů – v drtivé většině případů ženy.**

Radka Radimská

Literatura:

- Beck, U., Beck-Gernsheim, E. 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. 1998. *La domination masculine*. Paris, Seuil.
- Dandurand, R. B. 1994. „Femmes et familles: sous le signe du paradoxe.“ *Recherches féministes* 7/1: 1-22.
- Singly, F. de, Chaland K. 2001. „Quel modèle pour la vie à deux dans les sociétés modernes avancées?“ *Le lien familial*, Comprendre 2: 285-300.
- Singly, F. de 2002. *Fortune et infortune de la femme mariée*. Paris: PUF.
- Singly, F. de 2003. *Les uns avec les autres*. Paris: Armand Colin.
- Walker, A. J. 1989. „Gender in Families: Women and Men in Marriage, Work and Parenthood.“ *Journal of Marriage and Family* 51/4: 845-871.

SINGLES V ČESKÉ REPUBLICĚ – O AKTUÁLNĚ PROBÍHAJÍCÍM VÝZKUMU

Fenomén singles je pravděpodobně nejzřetelnějším a nejvyhraněnějším projevem individualizace ve sféře rodinného a partnerského života. Toto je zřejmě ve světle prosazujících se kulturních modelů (Bellah a kol. 1985; Lash 1978) stejně tak jako z pohledu změn pracovního trhu a současné flexibilizující se ekonomiky (Beck 1992; Beck, Beck-Gernsheim 1995). Z tohoto důvodu je překvapivé, jak omezená pozornost je tomuto fenoménu věnována v současném výzkumu.

Měnící se posuzování a chápání singles je dobře zřetelné na příkladu Spojených států amerických, v nichž v 50. letech sociální vědci stejně jako široká veřejnost považovali singles za neurotické, amorální a neatraktivní. Ovšem na konci 70. let, kdy problematika singles začala být ve Spojených státech rozsáhleji badatelsky akcentována, 75 % veřejnosti považovalo singles za normální (Yankelovich 1981: 95). Nepochybně k tomuto posunu výrazně přispěly závažné kulturní změny 60. let. Podle feministky Barbary Ehrenreich právě odklon od demonstrování maskulinity skrze zakládání a zajištění rodiny v souvislosti s uplatněním různorodých alternativních kulturně-společenských vzorců od Playboy mystique po kontrakulturu vedl k legitimizování singlovského životního stylu u mužů, a tedy tzv. vzpouře žitvélů (Ehrenreich 1983). **V ekonomické perspektivě, s tím jak postoupila emancipace žen na pracovním trhu, relativní výdělečný potenciál mužů klesl a manželský svazek se stal pro ženy i muže méně atraktivní.**

Právě změny na pracovním trhu v souvislosti s modernizačními procesy v bohatých západních industriálních zemích jsou pro Becka a Beck-Gernsheimovou zdrojem prosazující se „restrukturalizace“ partnerských vztahů v současné společnosti a jejího měnění se charakteru stále více určovaného „rozporem požadavků pracovního trhu a požadavků daných mezilidskými vztahy“ (Beck, Beck-Gernsheim 1995: 6).

K VÝVOJI VYMEZENÍ A TYPOLOGIÍM SINGLES

Samotný obsah kategorie singles se výrazně měnil a ani dnes tato kategorie není jednoznačně dána. V 70. a 80. letech byli chápáni jako singles lidé žijící dlouhodobě v nesezdaném soužití včetně lidí praktikujících ještě o něco otevřenější formy soužití. Právě v typologii singles vytvořenou Staplesem (1981: 44) byla kritériem míra otevřenosti vztahu (specificky vyšlo z výzkumu Afroameričanů). Typologie zahrnuje 5 skupin:

- 1) free-floating unattached - bez závazků, náhodné schůzky (nejčastější typ)
- 2) open-coupled relationship - otevřený vztah - relativně stálý vztah, ale může zahrnout další sexuální a romantické vztahy
- 3) close-couple relationship - uzavřený vztah - vzájemné uspokojování sexuálních a romantických potřeb
- 4) singles v jedné domácnosti - zasnoubení nebo dohoda o společném soužití
- 5) accomodationalist - dočasný nebo permanentní „život solitéra“ - zahrnuje často starší osoby

Z tohoto vymezení charakteristických skupin je zřejmé, že v této typologii se singlovství pojí s celou řadou v různém stupni otevřených vztahů.

Dnes již klasicou a rozsáhle používanou typologií vytvořil Stein (1981: 10-12). Jde v ní o rozlišení, zda situace singles je dobrovolná či nedobrovolná a dočasná nebo daná stabilně:

- 1) **dobrovolní dočasní** – mladí, doposud nesezdaní a rozvedení, kteří odkládají uzavření nebo znovuzavření sňatku (otevření sňatku, ale hledání partnera má menší důležitost),
- 2) **dobrovolní stabilní** – spojení se svými nesezdaným stavem, kohabitace bez záměru manželského svazku, plus skupiny, jejichž životní styl vylučuje manželství (kněží, členové a členky náboženských řádů),
- 3) **nedobrovolní dočasní** – mladí doposud nesezdaní - aktivně hledající partnera, plus starší nikdy nesezdaní, kteří začali hledat,
- 4) **nedobrovolní stabilní** – starší rozvedení, ovdovělí, doposud nesezdaní, kteří chtěli manželský svazek, ale nenašli partnera a jaksi akceptovali tento stav.

I z této typologie je patrné, že kohabitace bez záměru manželského svazku byla chápána na přelomu 70. a 80. let jako dobrovolně stabilní forma singlovského životního stylu.

Přestože v současných bádáních je nesezdané soužití (kohabitace) spíše chápáno jako bezprostřední alternativa nahrazující nebo předcházející manželství, stále se nesezdané soužití jeví jako bližší a podobající se více singlovství než manželství (například - menší pravděpodobnost sdílení příjmů a plánování dětí). V podmínkách, kdy kohabitace je obecně brána jako pozitivní zkušenost, lze předpokládat, že rozšiřující se nesezdané soužití s sebou nese i

nárůst pozitivních postojů k singlovství (Axinn, Barber 1997).

Přestože tento typologický exkurs do minulosti, respektive přelomu 70. a 80. let, se může jevit nepřilíh relevantní pro dnešní kontext, právě ve světle aktuálně prováděného výzkumu problematika definice, tedy prakticky v průběhu vlastních rozhovorů sebedefinice respondentů jako singles, vyvstala do popředí ve vstupním analytickém zpracování nashromážděných rozhovorů. **Vyhraněná a populární představa singles jako kategorie individuů se záměrnou a poměrně sofistikovanou motivací bezprostředně se vážící s explicitním odmítnutím partnerského života vzhledem k prioritnímu postavení profesní seberealizace nebyla rozsáhleji reálně potvrzena.**

Zde je nutno dodat, že zmíněné stereotypní představy o singles byly zaznamenány a reflektovány již na počátku 80. let Carganem a Melkem. Jedním z kardinálních mýtů spojovaných se singles bylo jejich výjimečné profesně vysoké zařazení a s tím spojené vysoké finanční příjmy. Cargan a Melko odhalili, že příjem více než 50 % singles ve Spojených státech nepřesáhl 10 000 \$ za rok (přelom 70. a 80. let). Podobně dalším odhaleným mýtem byla vyhraněná a jednoznačně chápána manželství odmítající pozice singles. **Pro většinu singles je manželství předpokládanou součástí budoucnosti a většina z nich očekává vstup do manželství během pěti let** (Cargan, Melko 1982, 1991), přestože s prodlužujícím se očekáváním se šance na uskutečnění této projekce snižují.

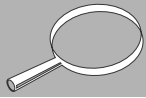
PROBÍHAJÍCÍ VÝZKUM SINGLES V ČR

V období po roce 1989 došlo k závažným změnám životních strategií v soukromé sféře. Ve srovnání s předějším obdobím byl zaznamenán nárůst netradičního rodinného chování. **Nové formy seberealizace po roce 1989 vedly i v České republice k prosazení se singlovského životního stylu, který byl doposud znám spíše ze západního kontextu.** Cílem výzkumu je zmapovat tento jev v České republice, odhalit obvyklé motivace, racionalizaci a charakteristické životní strategie a pokusit se o vymezení základní typologie zúčastněných sociálních aktérů. Analýza této vyhraňující se skupiny pomůže vysvětlit změny v rodinném a reprodukčním chování po roce 1989.

Vzhledem k výše představeným existujícím typologiím a různorodosti kritérií pro definování kategorie singles byly v širším časovém rozhledu a univerzálněji vymezeny tyto základní charakteristické skupiny singles: a) dosud nesezdaní (včetně samotných matek, otců s dětmi), b) rozvedení, v separaci, ovdovělí a c) vyloučení z manželského svazku - gay, lesbičky, členové a členky náboženských řádů, kněží, vyloučení ze zdravotních důvodů - psychické nemoci atd.

Výzkum je zaměřen na první skupinu doposud nesezdaných, objektem jsou mladí lidé žijící sami (samostatně a kteří dosáhli ekonomické nezávislosti). Projekt je realizován prostřednictvím kvalitativního výzkumu metodou nestandardizovaných rozhovorů a je-lich následné analýzy (Strauss, Corbinová 1999). Doposud bylo realizováno 27 rozhovorů, dva byly z datového souboru vyřazeny (zjištěno, že není naplněno kritérium ekonomické samostatnosti respondenta). Většina z respondentů náležela do věkové kategorie 25-33 let s výjimkou dvou dlouhodobě ekonomicky samostatných respondentů ve věku 24 let. Respondenti byly nalezeni v zásadě čtyřmi způsoby: na základě kontaktu přes výzkumníkovy přátele a kolegy, prostřednictvím internetových seznamek (seznamka.cz, rande.cz), v kavárenských a restauračních zařízeních, v nichž byly realizovány rozhovory, ze společnosti vyskytující se okolo respondenta, případně mezi náhodně oslovenými přítomnými a v neposlední řadě na základě kontaktu přes dřívější respondenty.

Jako velmi závažné téma ve vztahu k dlouhodobým vztahům a případnému založení rodiny z rozhovorů vyplynula problematika materiálních podmínek nezbytných k tomuto kroku. Jedna z respondentek explicitně uvedla: „Jelikož nemám byt, nemůžu si ten luxus dovolit, dítě to je otázka materiální“. Podobně mnozí z mužských respondentů vyjadřovali nemožnost aktuálního založení rodiny a preferenci oddalování tohoto kroku s tím, že by to byla nezodpovědnost založit rodinu, pokud ji nebudou schopni zajistit akceptovatelný životní standart. Někteří z respondentů výslovně uvedli jako motivaci k aktuálně realizovanému profesnímu uplatnění potřebu vytvořit materiální

předpoklady pro založení rodiny (jeden z respondentů prezentoval tuto motivaci jako výhradní).

Pouze malá část respondentů byla schopna a mohla o takovémto kroku realisticky uvažovat vzhledem k dlouhodobému a stabilizovanému zajištění své bytové situace (většinou vlastnictví malého nebo menšího bytu), které bylo bráno jako jeden ze základních předpokladů k dlouhodobému vztahu a založení rodiny. Přesto i tato malá část respondentů většinou indikovala v případě uskutečnění tohoto kroku nezbytnost pomoci rodičů.

Poněkud překvapivě, vzhledem k obvyklému stereotypnímu chápání motivací singles jako výměny partnerských vztahů za úspěšné profesní uplatnění, vyzněly výpovědi, které indikovaly stabilní partnerský a rodinný život jako předpoklad úspěšně rozvíjené profesní kariéry („Ta stabilita v manželském stavu přináší u ženy především produktivitu“). Ačkoli profesní růst a uplatnění se v zaměstnaní figurovaly stále jako překážka realizace partnerských vztahů a často explicitně jako hlavní důvod rozpadu dlouhodobého vztahu (ve čtyřech případech) lze jen těžko charakterizovat toto ukončení vztahů jako jednoznačně uváženou a dobrovolnou volbu, spíše se jedná o výsledek aktuálně nevyhnutelné praxe bezprostředně souvisící s pracovním uplatněním respondentů. Jeden z respondentů charakterizoval problém maximálního profesního nasazení na úkor partnerských vztahů jako časově omezenou fázi:

Myslím si, že se to nedá dlouhodoběji takto dělat a že to je možná i jeden z těch důvodů, proč ty lidi v určitém věku jako singles fungují, protože to je prostě, kdy máš - na to opravdu energii i čas, že jsi v tý práci od nevidím do nevidím a tak dál, ale že po tom přijde určitý období, že buďto si to v práci nastavíš tak, abys byl schopný fungovat tak nějak rozumně v práci a zároveň rozumně po práci, anebo - ale myslím, že tohle nelze zadržet - a že kdo tohle praktikuje ještě ve čtyřiceti, tak to už je patologický případ.

Důležitým zjištěním byla různorodá reflexe změn po roce 1989 a jejich vliv na osobní životní trajektorie respondentů. Mohlo by se zdát, že míra uvědomění si tohoto vlivu souvisí s věkem, ale to se neprokázalo - jedna z nejmladších respondentek (24 let) uvedla, že si není vědoma žádného vlivu, přičemž další z nejmladších respondentek (24 let) obzvláště zdůraznila vliv těchto změn. I další respondenti si byli vědomi změn ve společenských tlacích. Jedna z respondentek uvedla: „Kdyby věci zůstaly jako před rokem 1989, asi bych měla větší tlak ze společnosti se dříve vdát“. Měnící se charakteru partnerských vztahů a jejich udržování v souvislosti se společenskou změnou vyjádřila tato respondentka dále takto:

„Já si myslím, že vztahy byly vždy nějak komplikované, takže, zda jsou teď komplikovanější než před tím, nevím - hlavně je nám teď poskytnuta větší svoboda v těchto vztazích. Máme to těžší, když nemáme ten tlak raději zůstat spolu a nemáme už tak silné tradice jako předtím. Takže lidé se často rozcházejí a právě ten tlak společnosti není, právě ta svoboda, kterou jsme tak chtěli, z druhé strany právě ta je překážkou.“

Vědomí těchto změn se ve výpovědích často materializovalo poukázáním na možnost výjezdu do zahraničí a získání „jiné zkušenosti“. Mnoho respondentů mělo svoji zahraniční zkušenost a reflektovalo na ni, jedna z respondentek například uvedla: „Člověk si může dovolit ten luxus, zkusit různé obory, může si dovolit jet na rok pryč, vrátit se a zjistit, kde chce žít“.

Nárůst skupiny nesezdaných v české populaci v průběhu 90. let v souvislosti s transformačními změnami představuje výrazný trend. Rozšíření se singlovského životního stylu a posun uzavírání sňatků do vyššího věku jsou charakterizovány jako poněkud abnormální jev vysvětlovaný radikálností změny - transformace ze socialistického společenského pořádku do kvalitativně zcela odlišného volně tržního demokratického systému. V této souvislosti je nezbytné podotknout, že v jistém smyslu se může jednat spíše o návrat k obvyklé situaci - tedy ke starším trendům z počátku 20. století (minimálně u mužů), kdy vzhledem k problematičnosti ekonomického zajištění rodiny rozsáhle docházelo k uzavírání sňatků v pozdějším věku a zároveň mnozí manželský svazek neuzavřeli.

Z realizovaných rozhovorů vyvstává do popředí skutečnost, že **o výrazné části respondentů, kteří byli vyhledáni na základě kritérií „ekonomicky samostatný(á) bez partnera“, vyšlo během rozhovoru najevo, že udržují nějakou formu pravidelného a dlouhodobějšího vztahu** (ačkoli sebe charakterizují jako single). Tento je realizován na čistě sexuální nebo přátelské bázi, případně kombinovaně, a není pro ně klasickým partnerským vztahem a základem pro případné založení rodiny (10 z 25 respondentů). V tomto smyslu, vzhledem k tomu, že nemáme ještě vytvořenu specifickou typologii pro český transformační kontext, lze říci, že v rámci starší Staplesovy typologie (1981: 44) by bylo zařaditelných mnoho z dosavadních respondentů účastnících se výzkumu. Právě typ open-coupled relationship v Staplesově typologii by mohl do jisté míry pokrýt tuto výraznou kategorii singles identifikovanou realizovaným výzkumem.

Zdá se, že nejde až tak o to, že lidé zůstávají sami bez partnera, ale spíše o to, že tak opravdu mnohdy úplně sami nejsou - tedy o vznik forem alternativních k tradičním partnerským vztahům (manželským, kohabitace). Tyto formy vytvářejí prostor pro zachování vysoké profesní mobility a pružnosti nezbytné pro „přežít“ na obecně flexibilizujícím se pracovním trhu a o to více specificky v českém transformačním kontextu.

Marcel Tomášek

Autor vyučuje na katedře sociologie,
Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Brno.

Literatura:

- Axinn, G. W., S. J. Barber 1997. „Living Arrangements and Family Formation Attitudes in Early Adulthood.“ *Journal of Marriage and Family* 59: 595-611.
- Bellah, R. N. et al. 1985. *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley: University of California Press.
- Beck, U. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Beck, U., E. Beck-Gernsheim 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge, Oxford: Polity Press.
- Benokraitis, N. J. V. 2002. *Marriage and Families: Change, Choices and Constraints*. New Jersey: Prentice Hall.
- Cargan, L., M. Melko 1982. *Singles: Myths and Realities*. Beverly Hills: Sage.
- Cargan, L., M. Melko 1991. „Being Single on Noah's Ark“, In *Marriages and Families: Coping with Change*, ed by L. Cargan. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Ehrenreich, B. 1983. *The Hearts of Men: American Dreams and the Flight from Commitment*. Garden City: Anchor/Doubleday.
- Lash, C. 1978. *The Culture of Narcissism*. New York: Norton.
- Strauss, A., J. Corbinová 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Albert: Boskovice.
- Staples, R. 1981. *The World of Black Singles: Changing Patterns of Male-Female Relationships*. Westport: Greenwood.
- Stein, J. P. (ed.) 1981. *Single Life: Unmarried Adults in Social Context*. New York: St. Martin's Press.
- Yankelovich, A. D. 1981. *New Rules: Searching for Self-fulfilment in World Turned Upside Down*. New York: Random House.

Tento výzkum probíhá v rámci Výzkumného záměru Mládež, děti, rodina na Fakultě sociálních studií MU, s jehož podporou vznikl i tento text.

TRAVESTIE SHOW V KONTEXTU SOCIÁLNÍ ZMĚNY

Fenomén travestismu je často vnímán jako relativně nový a spojován výhradně s pozdní modernou doprovázenou rozpadem tradičních ideálů a hodnot. V historii ale najdeme řadu zmínek svědčících o opaku a podporujících naopak tezi, že převládání do opačných pohlavních rolí bylo vždy a stále je nedílnou součástí veřejného i soukromého života zdravé společnosti. Odlišné je pouze vnímání a hodnocení tohoto fenoménu společnostmi v různých historických obdobích. Od 17. století postupně dochází ke změnám vnímání sexuality na diskursivní i mocenské úrovni a pohlaví se tak stává normou, podle které je naše tělo utvářeno a omežováno. **Stejně jako idea heterosexuality, tak také čistě heterosexuální prezentace těla je tedy až moderní vynález vrcholící v 19. století tabuizací a normativním pojetím erotična a sexuálního chování.** V západních společnostech tak dnes dominuje heterosexuální prezentace těla zdůrazňující rozdíly mezi pohlavími na základě sexuální přitažlivosti. Tento fakt je o to významnější, neboť vnímání a prezentace těla je jedním z klíčových nástrojů moci a všechny formy panství se tudíž zaměřují na tělo. Nicméně na spojení gender identity, anatomie a sexuality nelze nahlížet jako čistě kauzální, ale naopak jako komplexní a vyvíjející se vztah

relativně nezávislých jevů. **Ačkoli tedy naše biologická konstituce nestanoví jak, s kým a kde máme naplňovat své sexuální touhy a potřeby, společnost takové normy vytváří a udržuje pomocí socializace, čímž jsou tyto regulativy zpětně naturalizovány.** Snaha redefinovat duální heterosexistický systém ale předpokládá hlubokou reflexi základů západní civilizace, dekonstrukci striktní opozice muž – žena a zahrnutí všech multivariabilních možností lidské sexuality do jejího rámce. Právě travestie představení a fenomén cross-dressingu mohou do jisté míry napomoci kritice hegemonního normativního řádu produkujícího binárně sexualizovaná individua a posunout tak feministickou kritiku o krok dál.

TRAVESTIE JAKO KRITIKA

Travestie show můžeme číst různými způsoby, můžeme ji chápat čistě jako zábavu bez jakéhokoli spojení s teoretickými koncepty performativního genderu či překračování genderových hranic nebo naopak jako implicitní kritiku heterosexistické společnosti, protest proti binárnímu pohlavnímu rozdělení a cestu ke sblížení mužů a žen, homosexuálních, heterosexuálních a bisexuálních skupin. **Při hlubším pohledu uvidíme, že travestie show skrytě pokládá otázky, co to znamená být muž či žena, jaký je význam sexuality, a zpochybňuje přirozenost významů, které těmto kategoriím běžně přiřazujeme.** Jinými slovy zpochybňuje pravou a přirozenou podstatu gender identity spjatou s biologickým pohlavím a ukazuje utváření gender identity jako procesu realizovaného prostřednictvím jednotlivých aktů jednání. Na gender tedy můžeme v tomto smyslu nahlížet jako na konstrukci skrze performativní jednání v každodenním životě. Tělo je neustále konstruováno jako sexualizovaná skutečnost a vzhledem k tomu, že se binární dělení dle anatomických rozdílů vnucuje jako 'přirozený' důkaz duality genderu a jako takové se stává součástí naší každodenní zkušenosti s okolním světem, dochází tak prostřednictvím mechanismů institucionalizace a legitimizace k objektivizaci prožívání námi utvářené bipolární reality (Berger, Luckmann 1999). To vše není možné bez identifikace, kterou můžeme spolu s Butler vidět jako zrealizování touhy po idealizované koherenci, jež je výsledkem současného významu těla a tělesnosti (Butler 1990, 416–421). Jinými slovy naše chápání světa se děje skrze diskursivní významy a znaky, které udržují vytvářenou identitu jako přirozenou a ontologicky opodstatněnou realitu a vytváří tak fikci integrity subjektu uvnitř povinného rámce reprodukční heterosexuality.

V řadě případů travestie show v České republice kopíruje stereotypní ideály femininity, nicméně i v těchto případech dochází k zpochybnění představy biologické femininity. Muž může vypadat jako sexy žena a tím tak ukazuje sociálně utvořený základ toho, co považujeme za femininí. **Navíc fakt, že heterosexuální muži obdivují 'transky' jako atraktivní a krásné ženy, dále komplikuje představu heterosexuality jako normy a zpochybňuje biologickou 'přirozenost' femininity.** Viditelná žena je zcela zřetelně ukázána jako sociální konstrukce. To, co předpokládáme, že je odvozeno od biologie, se nám zjevuje jako sociální projevy, oblečení, gesta, pohyby, slova. Jestliže je tedy kategorie ženy sociální konstrukce, potom drag předvádí dvojitou konstrukci; konstrukci konstrukce ženy. Někteří představení nám jasně berou iluzi, že sledujeme 'zpěvačky', zdůrazněním určitých symbolů maskulinity, při striptýzu atd. Cílem takového vystoupení je rozvrátit iluzi reality, 'přirozenosti' a odkrýt naše zakořeněné představy o všemocné biologii, která nám určuje naše místo ve společnosti. Ačkoli ne každé parodické zobrazení má za následek rozvrácení stávajících struktur, využití revoluční síly smíchu ke zdůraznění nelogičnosti má své opodstatnění. Tradiční karnevalové převrácení rolí vyneslo vždy na povrch slabé stránky tradičního společenského uspořádání a jeho vnitřní nestabilitu, mimo jiné také pro tento svůj rozvracející potenciál byly tradiční karnevalové rituály od počátku 17. století křesťanskou tradicí zatlačovány do pozadí a zakazovány.

Kritičtější jsou však představení, ve kterých je zřetelně odmítána tradiční představa heterosexuální femininity se všemi jejími konotacemi. Kritická reflexe normativního ideálu krásy, komodifikace ženského těla a povinné heterosexuality nastávají zrcadlo falešné představě rovného postavení žen a mužů, heterosexuálů, homosexuálů a lidí jakkoli 'trans'. U nás ale toto sdělení působí často pouze podprahově, z rozhovorů s českými travestitami vyplývá spíše snaha přiblížit se 'realitě', zakrýt to, že pod ženskou slupkou je muž. Kritika je skrytá, explicitně neartikulovaná.

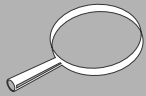
Umění travestie není chápáno jako originální interpretace reality, ale spíše jako slepá imitace heteronormativního systému. Rozdíl mezi západní a východní travestie show je zřejmě právě v pojetí protestu, v českém prostředí není travestie ještě tak zcela chápána jako implicitní kritika, kterou je třeba využít pro redefinování veřejného prostoru.

Kritika je však zastoupena i na naší scéně, velký úspěch má například vystoupení Radka/Sisi, kdy se během písně *Avec moi* aktér změní z ženy na muže. Radek/Sisi: „Chci lidem ukázat podstatu travestie, nejsme ženy, jsme muži, kteří předvádí ženy, je to jenom iluze, parodie reality.“ Demonstrace toho, že ačkoli má člověk penis, může být krásná žena, by mohla rozpoutat gender revoluci. Genderové dělení na základě biologie je sice zakořeněné, ale rozhodně ne věčné. Zkušenosti nás často přesvědčují o neadekvátnosti takového dělení a je pouze otázka, jak dlouho můžeme tuto hmatatelnou zkušenost ignorovat. Kriticky je koncipováno rovněž vystoupení Michala/Chantall parodující spojení femininity a naivního obdivu mužů nebo jiné číslo, kde je představena jako sexuální symbol starší žena. Ve stále větší míře je systematicky zpochybňována normativní představa heterosexuality a parodována mužská dominance, čehož 'transky' dosahují pomocí vtípů a vtažení diváků do děje na pódiu. Úspěch má také další číslo, ve kterém je naivita a lilitkovský ideál ztělesněn 'transkou' nepřipodobňující se ovšem předstávě ideální ženy, čímž nám dává najevo nelogičnost požadavků, jež jsou v každodenním životě na ženy kladeny. **Ačkoli si plně uvědomuji nedostatky travestie jako metafory subverze dominantních kategorií, domnívám se, že si toto téma zaslouží více pozornosti, tím spíše v České republice, kde byla existence různých forem transgenderismu dlouho systematicky popírána.**

Můžeme tedy vidět v travestii v českém podání způsob společenské kritiky? Přes veškeré výhrady je travestie vyjádřením relativní svobody nakládat s vlastním tělem. Drag se možná ženou za ideálem ženského těla, ale ten mužský nechávají někde daleko za sebou. Také u nás se vyskytují kritická představení popírající kult mládí a mýtus krásy, představující sexualitu jako rozmanitou škálu možností. Prostřednictvím vtípů se dostávají ke zpochybnění jednoznačné definice lidské sexuality, jasně předvádějí, že nejsou ženy, ale muži, kteří si vybírají muže. Pomocí karikatury protestují proti stereotypní představě dominantního muže a submisivní ženy nebo proti vizualizaci ženy. Travestie show má bezesporu symbolický význam, cílem je klamat tělem, ukázat povrchnost našich zarytých představ o věčné dualitě muže a ženy. Toho mohou drag dosáhnout specifickým uchopením představy ženy, kde vyplouvá na povrch disonance mezi očekávaným a reálným. V travestie show je zdůrazněno, že účinkující vlastně nejsou ženy, ale muži předvádějící nám, co si myslíme o ženách. Učí nás chápat vlastní identitu skrze zosobnění spletitého vztahu mezi pohlavím, genderem a sexualitou. V travestie není feminita a maskulinita striktně oddělena, vzájemné vztahy mezi anatomickým pohlavím, vnitřním pocitem identity, sexuální orientací a aparenčí vytváří mnoho kombinací, které od základů zpochybňují stávající symbolický řád. Heteronormativní systém má ale silnou oporu v jednotlivých aktérech, kteří zároveň proti němu bojují, neboť jednotliví aktéři podléhají normativní diferenciaci a sami sebe prezentují buď jako maskulinní, nebo femininí a vytvářejí tak vzduchoprázdno v prostoru vymezeném těmito dvěma hraničními body. **Prostor mezi nimi může vyplnit kriticky pojatá travestie show, což ale zejména u nás předpokládá větší angažovanost a zapojení se do veřejného politického diskursu ze strany všech, kteří jakkoli nezapadají do heterosexuálních škatulek mužské maskulinity a ženské femininity.**

DYNAMIKA TRAVESTIE SHOW

Teoretický přístup k fenoménu travestie je orámován dvěma extrémami, jeden zdůrazňuje subverzi dominantních genderových norem, druhý jej kritizuje za upevňování a potvrzování binárního pohlavního dělení. Zřejmě nejprůnosnější je určitý kompromis, travestie má ambivalentní charakter, ačkoli působí proti rigidním normám, ne vždy ve smyslu jejich redefinování. Subverzi gender identity nelze vidět izolovaně, bez vztahu k dalším aspektům sociální identity nereducovatelným na gender. Nelze tedy očekávat transformaci gender systému pouze na základě drag představení. Nicméně i Butler chápe drag ve své teorii performativity spíše jako metaforu nežli paradigma. V travestie show je jednoznačně ukázán rozpor mezi společensky předpokládaným chováním na základě biologického pohlaví a možnou modifikací, imitující tato očekávání

a zesměšňující naši představu přirozenosti. „Imitací genderu drag implicitně odhalují imitativní strukturu samotného genderu – stejně jako jeho kontingenci.“ (Butler 1990, s. 418) Na druhou stranu se ale musíme ptát, zda je travestie show opravdu představení, kde je vědomě problematizován gender, nebo zda jde o zábavu bez hlubšího společenského kontextu. Jde pouze o to, že se muži převlečou za ženy a baví publikum, nebo jde o kritiku rigidního pohledu na svět? Drag mohou kopírovat dominantní ideologie, neboť se zde promítá společenská struktura mocenských vztahů mezi třídou, rasou, pohlavím, sexualitou, tyto kategorie je nutné chápat jako další genderované aspekty identity, avšak na gender neredukovatelné. **Modifikace těla je ale v travestii fascinující, tělo je uchopeno jako vlastní projekt odporující povinnému příkazu pohlaví, nicméně tento teatrální intencionální projekt tak úplně nesouvisí s radikální reformulací gender identity v reálném životě.** V praxi tu narážíme na teoretický problém performativity, do jaké míry je naše autonomní jednání determinováno neviditelným symbolickým řádem.

V českém prostředí je signifikantní, jaký důraz je přikládán odlišení transvestismu a travestie show, první termín je spojen s cross-dressingem v soukromém životě pro uspokojení touhy a druhý je považován za určitý druh umění. V rozhovorech se mi ale nezřídka potvrdilo, že toto striktní dělení je ve skutečnosti velmi povrchní a podle mého názoru má pouze většinové společnosti ukázat, že travestie show není 'představení úchylů'. Z úhlu pohledu většinové společnosti je velký rozdíl, jestli chodíte v ženském spodním prádle do postele nebo si ho sundáte v šatně, jestli chodíte v ženských šatech nakupovat, nebo jenom na skleničku do baru atd. Můžeme tedy hovořit o nějaké subverzi, když uvnitř skupiny travestitů (transvestitů, drag queens či cross-dresserů nebo použijeme-li jakéhokoliv jiného názvu) panují stejné mechanismy exkluze a stigmatizace jako ve společnosti, v jejímž rámci stojí všichni jaksi 'mezi'? **Musíme mít na paměti další jemné rozdíly, které spoluutvářejí naši identitu, travestie je nutné vidět v širší souvislosti mocenských vztahů ve společnosti, v souvislosti ekonomických, sociálních a velice jemně rozlišených symbolických vlivů.**

TRAVESTIE VE SVĚTLE NARACE

Nyní bych se chtěla krátce zabývat rozhovory, které jsem realizovala v létě s českými travestitky. Uskutečnila jsem pět rozhovorů s Michalem/Chantall, Ondrou/Michel, Mirkem/Miriam, Radkem/Lorin a Radkem/Sisi z různých měst v České republice.¹ Všichni se shodli na tom, že dobře udělaná travestie může přispívat k otevřenosti ve společnosti, k větší toleranci homosexuality i různých jiných způsobů uchopení genderu, k tomu Ondra/Michel dodává: „Lidi v publiku třeba i změni názor, přijdou nadšení po vystoupení a začnou nás brát takový, jaký jsme, berou i to, že jsme homosexuální,“ a Mirek/Miriam: „Když nás někdo vidí, že si ze sebe děláme srandu, že se oblíkáme jako ženský, tak si řekne, proč já bych taky něco nemohl vyzkoušet, ukážeme mu tak třeba další možnosti, dodáme odvahu a zvedneme sebevědomí.“ Jak se tedy změnil pohled většinové společnosti na travestie show po jejím zhlédnutí?

S tím souvisí i otázka, kdo se tedy travestie show věnuje? Často slyšíme hlasy zdůrazňující, že se v této oblasti pohybují z velké části heterosexuálové. Ze zkušenosti ale všichni tvrdí, že opak je pravdou, Mirek/Miriam: „Neznám travestitu, kterej by nebyl gay. Existují heterosexuální transvestiti, ale pro ně to není kabaretní show, to už je něco jiného.“ Musíme se proto ptát, co vede k takovému prohlášení na veřejnosti? Je to snaha o alespoň částečné uznání, kterého lze dosáhnout, pokud nebude narušen heterosexuální rámec chápání světa? Naše společnost je totiž pouze pseudotolerantní, v travestie může předvádět ženy, to je samo o sobě dost konfrontační, ale když to dělají heterosexuální muži, společnost jim to 'odpustí', jak řekl Ondra/Michel, po shlédnutí představení, které je zaujalo, diváci akceptují, že na pódiu vystupují gayové. Toto kritizuje také Radek/Lorin: „Všechno je v pořádku, dokud to je na pódiu, ale jakmile vidí transku, jak obletuje chlapy v sále, tak končí legrace. Dokud je to jenom umění na pódiu, tak je to dobrý, ale jakmile je to realita, tak to zase vidí jako úchylku.“

Zajímavé je rovněž zkoumat reakce publika, které jsou odlišné podle dalších sociálních charakteristik. Podle účinkujících v travestie jejich představení přijímají lépe lidé starší než příslušníci střední generace. Z rozhovorů také vyplynulo, že většinou je příjemnější ženské obecenstvo,

„ženy se dokáží víc odvázat, rychleji se odreagují,“ říká Mirek/Miriam a dodává: „muži v travestie stále vidí nějakou úchylku, čekají na něco nenormálního, ale taky si rádi sáhnou.“ Za zmínku rovněž stojí pozornost, kterou tyto 'holky' vzbuzují v heterosexuálních mužích, to, že mi všechny potvrdily, že jsou muži ochotni dotáhnout hru svádění až do konce, nabourává představu čisté heterosexuality jako realizace 'přirozené' sexuální touhy. Vtipně to glosuje Michal/Chantall: „Muži mě furt balí, to je hrozný a sou to skoro všechno heteráci, ženatý. Z vlastní zkušenosti vím, že by šli i dál. Ty čtyři procenta, co se píšou, to je trapný, já si myslím, že je to tak čtyřicet.“ Drtivá většina travestitů v České republice ale o své činnosti rozhodně nepřemýšlí v kontextu subverze binárního genderového systému. Jedině snad Radek/Lorin nejisté uznal, že „travesty možná hranice mezi pohlavími narušuje, ale nikdy je nemůže zrušit, protože to je tu zafixovaný už od pravěku, vždycky to tady bylo a vždycky bude.“ **Dostáváme se zpět k zásadnímu problému motivace, proč by vlastně určité skupiny měly usilovat o subverzi gender identity, když jim jakýsi stín pod svícnem umožňuje žít svůj vlastní svět, malou transgresi pod vnučující se normativitou.** Paradoxně ale může působit fakt, že většina travestitů kritizuje homosexuální publikum. Důvodem může být přesycenost trhu, jak všichni shodně uvádějí, nebo také zaryté vtělené struktury hodnocení, které na sebe aplikují i znevýhodňované skupiny. Mirek/Miriam to komentuje slovy: „Hlavní je, že se nezměnilo chápání společnosti, i na gay diskotékách se na tebe dívají všelijakým různým způsobem, kritika ale taky hodně vychází ze závisti.“

PERFORMANCE A GENDER V POHYBU

Při úvahách o travestie show se v praxi objevuje teoretický problém, jakým způsobem se může autonomní subjekt realizovat v rámci systému represivních norem, jinými slovy do jaké míry můžeme mluvit o aktivním vytváření koherentní identity v kontextu dialogického vztahu symbolických a materiálních podmínek. Mají tedy travestie performance potencionálně něco změnit? Propojení teorie performativity a konkrétního požadavku změny dominantních symbolických struktur, které významně ovlivňují pojetí gender identity v západních společnostech, provází řada nesnází. **Rozhodně nelze považovat dnešní pojetí travestie show za všemocný nástroj společenské změny, domnívám se však, že vývojový proces této formy umění není ukončený.** Celé moderní umění vzešlo ze vzpoury proti společnosti, může tak sloužit jako médium pro kritické myšlení, ale pokud má být tato kritika víc než prázdnou formou, musí místo udržování statu quo poukazovat na to, co být může a má, na potenciál společenské změny, který se nachází zčásti v umění a zčásti v menšinových kulturách a jejich životní formě. Groteskní tragice současného světa lze vrátit její smysl využitím revoluční síly smíchu, pokud ho totiž zbavíme zátěže prázdné konzumní zábavy, ukáže se jeho síla v plné míře. Karnevalová struktura vynáší na povrch nevědomě podporovaný systém hegemonní společnosti a zpochybňuje tak její autoritu. Právě tento karnevalový subverzivní diskurs, který má silnou funkci kritickou i nápravnou, ukazuje souvislost komiky a změny. Proto komické, karnevalové, subverzivní ztvárnění automatismu, s jakým kopírujeme normy povinné heterosexuality, může probudit autonomii jedince a jeho kritické myšlení. Nicméně to však předpokládá umění, jež se vzdá své uzavřenosti a propůjčí svůj potenciál ideálu angažovaného umění systematicky poukazujícího na diskriminaci, útlak a manipulaci.

Pokud tedy budeme uvažovat o drag performanci jako o angažovaném uměleckém představení, můžeme mu přiznat větší účinek na konkrétní politicko-společenské změny. Travestie jako umělecký aktivismus ale nic neztrácí ze své ambivalentní povahy, pouhým poukázáním na falešnou naturalizaci gender norem bez kritické reflexe totiž může naopak přispívat k jejich reidealizaci, na druhou stranu teatrální odpor drag proti hegemonním kategoriím může přispívat k jejich veřejnému odmítnutí. Mluvíme-li však o subverzivním potenciálu travestie, neznamená to ztotožnění performativity genderu s drag, travestie představení samo o sobě neztělesňuje performativitu založenou na opakování norem, jež předchází a překračují subjektivní vůli, která tak nemůže být chápána jako příčina performativity. Nelze tedy ani redukovat performativitu na představení (Butler 1993, s. 234). Butler jednoznačně odděluje divadelní představení od pojetí performativity, gender nelze uchopit jako druh divadelní improvizace, neboť je vytvářen pomocí opakovaného jednání. Gender identita vzniká komplexní interakcí mezi psychikou jedince, vnějšími tělesnými projevy

a regulativní silou heterosexistických omezení. **Teatrálnost travestie představení však zdůrazňuje nedosažitelnost ideálního genderu, ideálního muže či ženy, který nikdy nemůžeme plně internalizovat právě kvůli jeho nadsazené podobě.** Alegorie heteronormativního systému, spektakulární uchopení gender norem, jinak řečeno pojetí travestie jako politizovaného umění sice nemůže být hlavním nástrojem subverze mocenských vztahů, může však sloužit k legitimizaci marginalizovaných a znevýhodňovaných struktur.

Zuzana Uhde

Autorka je studentkou sociologie FF UK.

Literatura:

- Allen, Amy 1998. „Power Trouble: Performativity as Critical Theory“. Constellations. Vol. 5, Issue 4.
- Bachtin, Michail Michajlovič 1975. François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance. Praha.
- Berger, Peter L., Luckmann, Thomas 1999. Sociální konstrukce reality. Brno: CDK.
- Bullough, Bonnie, Bullough, Vern L., Elias, James 1997. Gender Blending. New York: Prometheus Book.
- Butler, Judith 1990. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. New York: Routledge.
- Butler, Judith 1993. Bodies That Matter: On the Discursive Limits of „Sex“. New York: Routledge.
- Feinberg, Leslie 2000. Pohlavní štvanci. Praha: Nakladatelství G plus G.
- Foucault, Michel 1999. Vůle k vědění. Dějiny sexuality I. Praha: Hermann a synové.
- Gender, rovné příležitosti, výzkum 3/2001. Praha: Sociologický ústav AV ČR
- King, Davis, Elkins, Richard 1999. „Towards a Sociology of Transgendered Bodies“. Sociological Review. Vol. 47, Issue 3.
- McNay, Lois 2000. Gender and Agency: Reconfiguring the Subject in Feminist and Social Theory. Cambridge: Polity Press.
- Morris, Rosalind C. 1995. „All Made Up: Performance Theory and the New Anthropology of Sex and Gender“. Annual Review of Anthropology.
- Nelson, Lise 1999. „Bodies (and Spaces) Do Matter: The Limits of Performativity“. Gender Place & Culture: A Journal of Feminist Geography. Vol. 6, Issue 4.
- Rupp, Leila J., Taylor, Verta 2003. Drag Queens at the 801 Cabaret. Chicago: The University of Chicago Press.

Poznámky:

- 1 Až na ojedinělé případy jsem používala označení mužského rodu, neboť mimo pódium, v civilu, kdy jsme spolu dělali rozhovory, se všichni dotázaní oslovovali po většinu času mužskými jmény a v mužském rodě. Pouze při líčení zážitků v ženské roli někdy přecházeli do ženského mluvnického rodu. Obě jména vedle sebe uvádím pouze pro jednodušší orientaci.

GENDER

GENDEROVÁ IDENTITA STUDENTŮ A STUDENTEK V PERSPEKTIVĚ PŘEDSTAV O PRACOVNÍM A RODINNÉM ŽIVOTĚ

V souvislosti s řešením grantového úkolu GA ČR 403/02/1264 nazvaného „Vytváření podmínek pro rovnocenné uplatnění mužů a žen v organizacích a jejich řídicích složkách“ se tým pracovníků z katedry psychologie a sociologie řízení na Vysoké škole ekonomické zaměřil na analýzu skutečností, prostřednictvím kterých jsou v české společnosti a hospodářství sociálně konstruovány odlišnosti a rozdíly v postavení žen a mužů. Empirický výzkum, který měl přispět ke splnění tohoto základního cíle, se pomocí různých technik obrátil na několik skupin respondentů – na řadové pracovníky a pracovnice vybraných organizací, na představitele a představitelky středního a vrcholového managementu, jakožto i na studenty a studentky navazujícího magisterského studia VŠE v Praze.

Studentky a studenti VŠE byli osloveni jako lidé, kteří se v blízké budoucnosti začnou aktivně spolupodílet na vedení a řízení hospodářských organizací. Dá se tudíž předpokládat, že znalost jejich představy a názorů umožňuje do určité míry předvídat, jakým směrem se mohou v české společnosti a podnicích rozvíjet genderové vztahy.

Očekávání a názory studentů byly zkoumány prostřednictvím projektivního dotazníku PKO (projekce kariérových očekávání) postaveného na principu dokončování neúplných vět. Výzkumná technika PKO se zaměřuje na čtyři obecnější tematické okruhy: (1) očekávání spojená s průběhem pracovní kariéry, (2) očekávání spojená s pracovním prostředím, (3) očekávání

spojovaná s postavením žen a mužů v práci a (4) očekávání spojená se soukromým a rodinným životem. V období říjen 2002 – duben 2003 se podařilo získat údaje od 94 studentů a 93 studentek. Odpovědi byly analyzovány metodou analýzy diskursu. Následující text přibližuje přehled některých zajímavých zjištění týkajících se genderové identity studentů a studentek. Pojem genderová identita je přitom pracovním vymezen jako systém diskursivních a rétorických nástrojů, prostřednictvím kterých jsou v určitém společenství muži a ženy vymezováni a prezentováni jako specifické skupiny lidí.

GENDEROVÁ IDENTITA A DISKURS ROVNÝCH PŘÍLEŽITOSTÍ

Analýza odpovědí na položky týkající se očekávání spojených s postavením mužů a žen v práci a rodině ukázala, že studenti i studentky velmi často (v některých případech šlo o 35 až 40 procent výpovědí v obou skupinách respondentů) používají diskurs rovných příležitostí v jeho nejrůznějších podobách a variacích.

Ženy by v práci měly mít stejná práva /... mít stejné možnosti /... být stejně ohodnoceny jako muži.

Muži by v práci měli mít stejná práva jako ženy a naopak.

Vdané ženy by měly mít stejná práva jako muži /... by určitě neměly být v nevýhodě proti svobodným.

Ženatí muži by se měli starat také o rodinu a umožnit manželkám kariéru apod.

Relativní četnost tohoto způsobu formulace odpovědí by mohla svědět k závěru, že myšlenka rovnoprávnosti a rovných příležitostí je mezi zkoumanými studenty považována za aktuální a že v dohledné budoucnosti lze tudíž „přirozeně“ očekávat také nárůst tlaku na její praktickou implementaci a rozvoj. Komplexní analýza všech získaných údajů však ukazuje, že celková situace v oblasti vymezování genderové identity je u nás spíše problematická a nejednoznačná. **Vzhledem k níže uvedeným zjištěním se dá totiž předpokládat, že v celé řadě případů je použití diskursu rovných příležitostí potřebné chápat spíše jako stereotypní projekci určitého klíše – všichni přeci „víme“, že muži a ženy si mají být rovni – nežli jako projev cílevědomé snahy aktivně společenskou rovnost mužů a žen prosazovat.**

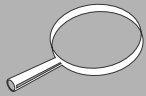
GENDEROVÁ IDENTITA A RODINNÝ ŽIVOT

Na problematiku zachycení genderové identity v kontextu rodinného života a manželství byly zaměřeny čtyři různé položky. Analýza získaných odpovědí přinesla některá zajímavá zjištění.

V případě položek zaměřených na status a roli ženatých mužů a vdaných žen dominovaly odpovědi, poukazující na praktické problémy spojené s manželským životem. Ženy psaly zejména o konfliktu rolí – **Vdané ženy mají těžké, jak sladit rodinu a kariéru apod.** – a o diskriminaci – **Vdané ženy mají těžší pozici na trhu práce /... mívají omezený pracovní postup apod.** Proti tomu muži si stěžovali především na různé osobní problémy a omezení – **Ženatí muži nemůžou chodit na pivo /... mají více závazků /... to mají složité, protože manželka jim sebere všechny peníze /... nemají čas na koničky apod.**

Zatímco názory studentek lze považovat za výraz kritické reflexe stávajícího pojetí genderové identity vdané ženy, diskurs používaný studenty plní funkci jakési folklórní či zlidovělé obhajoby – ženatí muži se jeho prostřednictvím prezentují jako oběti, které „strádají“ nejen v pracovním, ale často i v osobním a soukromém životě.

Přestože to tak na první pohled nevypadá, výše uvedenou pozici mužů v podstatě potvrzují a dále rozvíjejí také názory těch respondentů a respondentek, kteří prezentovali manželství jako pro muže i ženy oboustranně výhodnou instituci. Studentky přitom používaly diskurs materiálního zajištění – **Vdané ženy jsou materiálně zajištěné manželky** – studenti poukazovali na výhodu domácího zázemí – **Ženatí muži mají doma pohodu a mohou se plně věnovat kariéře.** Tyto představy lze považovat za potvrzení tradičního pojetí genderové identity mužů a žen – muži dávají přednost práci, aby mohli zajistit rodinu, materiálně zajištěné ženy se v klidu orientují na vytváření rodinného zázemí.

Uvedené tendence v názorech na genderovou identitu ženatých mužů a vdáných žen se odrazily rovněž v pohledech studentů na zajištění fungování domácnosti. Vedle již diskutované časté proklamace rovnosti obou pohlaví – **Fungování domácnosti by mělo zajišťovat oba partneři rovným dílem /... by mělo být věcí spolupráce apod.** – se poměrně často vyskytoval diskurs prezentující péči o domácnost jako zejména ženskou záležitost. Zatímco však muži projevovali tendenci s takovým pojetím genderové identity explicitně souhlasit – **Fungování domácnosti lépe zařídí žena /... by mělo být spíše starostí ženy apod.** – ženy jej prezentovaly spíše jako nespravedlivý úděl – **Fungování domácnosti podle mě záleží na domluvě, ale praxe říká, že větší zátěž je na ženě /... většinou bohužel závisí na ženě /... se v ČR bere jako samozřejmá záležitost ženy apod.**

Celkově lze říci, že na rozdíl od mužů to jsou převážně ženy, kdo jsou do určité míry nespokojeny se stávajícím pojetím genderové identity v kontextu rodinného života. Určitá potíž však může spočívat ve skutečnosti, že řada žen se zřejmě obává svoji nespokojenost vyjádřit nahlas. Je totiž celkem dobře možné, že vlastní empirická zkušenost či odhad situace jim říká, že jejich nesouhlasné stanovisko by mohlo být napadnuto a odmítnuto jako neopodstatněné nejen mnohými muži, ale také tou skupinou žen, které jsou spokojené s tradiční rolí materiálně zajištěné pečovatelky o rodinu.

GENDEROVÁ IDENTITA, PRÁCE A MANAGEMENT

Dotazník PKO obsahoval rovněž položky zaměřené na zachycení názorů týkajících se vymezování genderové identity mužů a žen v práci a v managementu organizací. V rozporu k dříve diskutovanému používání rétoriky rovných příležitostí i zde velká část respondentů (přibližně stejný počet mužů i žen) formulovala své odpovědi tak, že rovnost obou pohlaví v práci zpochybňují až odmítají. Nejčastěji se přitom vyskytovaly tři příbuzné přístupy:

- (1) otevřená kritika "ženských" vlastností a povahy – **Ženy by v práci měly občas také pracovat a ne jen vykecávat /... přemýšlet hlavou apod.**
- (2) požadavek, aby ženy uplatňovaly mužský model chování – **Ženy by v práci měly postupovat asertivněji a sebevědoměji /... projevovat více snahy a úsilí apod.**
- (3) doporučení, aby ženy v práci uplatňovaly své „přirozené“ vlastnosti – **Ženy by v práci měly využívat, že jsou něžné pohlaví /... dělat, co je pro ně vhodné apod.**

Tato data naznačují, že z hlediska genderové identity jsou v oblasti práce muži doposud velmi často vymezováni a prezentováni jako racionálnější, silnější, výkonnější a tudíž „hodnotnější“ jedinci než ženy, a to příslušníky obou pohlaví. Jako spíše ojedinělý se v této souvislosti jeví požadavek některých respondentů (častěji šlo o ženy), odmítajících mužskou dominanci a požadujících změnu v chování a přístupu mužů – **Muži by v práci měli více spolupracovat /...být tolerantnější /...nepropadat kariérismu apod.** Uvedenou pozici lze chápat jednak jako formulaci jedné z podmínek skutečné rovnosti žen a mužů v práci, a současně také jako poukázání na skutečnost, jejíž ignorování z pohledu žen vztahy obou pohlaví na pracovištích (a následně i v soukromí) komplikuje.

Tendence obecně preferovat v oblasti práce muže před ženami se odrazila také v názorech respondentů na manažerskou práci a kariéru. V prvé řadě, relativně často byl formulován názor, podle kterého mají muži lepší předpoklady pro výkon manažerské práce – **Muži manažeři dokážou lépe plnit úkoly /...bývají pružnější než ženy /...vedou podnik k prosperitě apod.**

Za druhé, vhodnost manažerské práce pro ženy byla buď mnohými respondenty zpochybňována poukazováním na náročný rolový konflikt (aktivnější byly v tomto směru studentky) – **Ženy manažerky se dostávají do konfliktu rolí /...obětují rodinu na oltář kariéry apod.**, nebo některými dotázanými přímo odmítána jako směšná a nežádoucí – **Ženy manažerky působí směšně /...by měly radši zůstat doma /...bych si za ženu nikdy nevzal.** Jako společného jmenovatele obou pozic lze označit praktické podmiňování výkonu manažerské práce osvojením si mužského modelu jednání – **Ženy manažerky se musí**

chovat jako muži /...musí být citlivější a egocentrické apod. Muži a ženy však uvedený názor prezentovali v odlišných významových souvislostech – zatímco u studentů šlo víceméně o odmítání žen manažerek jako „neženských“ manželek a partnerek, u studentek šlo zejména o kritiku maskulinního pojetí managementu a o poukázání na praktické nesnáze, kterým žena s manažerskými ambicemi musí čelit.

Je potřebné uvést, že jako protipól zpochybňování a odmítání žen manažerek bylo možné v obou skupinách respondentů identifikovat hlasy (přibližně stejný počet mužů i žen), vyzdvihující specifika ženského přístupu k managementu – **Ženy manažerky jsou v některých oblastech (empatie, sociální citění) lepší než muži /...kladou větší důraz na motivaci lidí /...jsou diplomatictější apod.** Přestože z hlediska ryze metodologického lze podobné výpovědi považovat za reflexi poměrně rozšířené, ale empiricky neověřené hypotézy, z hlediska sociálně-praktického tyto názory management ženám otevírají, protože ženu prezentují jako rovnocenný a plnohodnotný „doplňek“ muže. Diskurs oceňování specifík ženského přístupu k vedení a řízení lidí je významově blízký výše prezentovanému požadavku, podle kterého by muži měli v práci upustit od některých tradičních – zejména agresivních a sociálně necitlivých – praktik a postupů.

Nespokojenost se stávajícím pojetím genderové identity mužů a žen v oblasti práce a managementu vyjadřují také ti respondenti (častěji šlo o ženy), kteří poukazují na negativní důsledky výkonu manažerské práce na rodinný a soukromý život mužů – **Muži manažeři nemají čas na rodinu /...tráví v práci příliš hodně času apod.** V souvislosti s některými výše uvedenými zjištěními se i zde celkově ukazuje, že to jsou spíše dotazované studentky, kdo poukazuje na nežádoucí důsledky, které do soužití obou pohlaví vnáší výrazná preference sféry maskulinně definované práce a managementu před rodinným a soukromým životem.

ZÁVĚR

Výsledky našeho průzkumu naznačují, že přestože je rétorika rovných příležitostí poměrně rozšířeným prostředkem diskusí o vztazích žen a mužů, často plní funkci spíše oficiálně – proklamativní nežli sociálně kritickou. V oblasti vymezování genderové identity žen a mužů v české kultuře stále hraje významnou roli tradiční přístup, založený na separaci pracovního a rodinného života a na preferenci maskulinních hodnot a modelů chování. Tyto názorové tendence jsou určitou částí současné generace studentů – častěji ženami – negativně hodnoceny a kritizovány jako nespravedlivé a škodlivé. **Z hlediska sociálně praktického dopadu je však potenciální síla kritických hlasů snižována skutečností, že vesměs nevycházejí z žádné ucelenější koncepce žádoucího „stavu věci“.** Jak naše zjištění naznačují, většinou jde spíše o reakce vyjadřující spontánní nesouhlas a pocit křivdy, přičemž někteří kritici si sami mimoděk odporují – v některých výpovědích stávající situaci odmítají, v jiných používají diskursy, které tradiční pojetí genderové identity žen a mužů potvrzují. V kontextu vysokoškolské výuky je potřebné vidět, že za uvedenou názorovou nejednoznačností a rozporuplností stojí absence odborné výuky a diskuse problematiky týkající se genderových vztahů. Ta by se přitom měla stát alespoň součástí předmětů zaměřených na psychologii a sociologii organizací.

Karel Pavlica
Autor vyučuje na VŠE Praha,
Katedra psychologie a sociologie řízení.

GENDEROVÉ DIFERENCIACE V OBLASTI DĚTSKÉHO ČTENÁŘSTVÍ

Často diskutované téma stavu a nezbytnosti vzdělávání dětí i dospělých je úzce propojeno s problematikou již méně zdůrazňovanou – čtenářstvím. **Specificky dětské čtenářství je jedním z faktorů, který ve svém důsledku výrazně ovlivňuje kvalitu vzdělanosti a možnosti dalšího vzdělávání ve společnosti.**

Jedním v významných a běžně známých faktů je vzdělanostní nerovnost mezi muži a ženami, z nichž se zdá, že ženy jsou z hlediska stupně vzdělání v nevýhodě. Česká republika se nachází v situaci, kdy vysokoškolským vzděláním disponuje pouze 8,9% obyvatelstva staršího 15ti let. Vysokoškolsky vzdělaných žen je pouze 7,1%, mužů 10,8%. Ženy najdeme častěji než muže mezi obyvateli se základním vzděláním (65,4% žen oproti 34,6% mužů) nebo mezi středoškolsky vzdělanými s maturitou (56% žen oproti 44% mužů). Situace je mírně lepší u mladších věkových skupin. Výraznou diferenciací podle pohlaví pak nalezneme především mezi různými studovanými či absolvovanými obory, z nichž některé postrádají přítomnost žen (především obory technických směrů), jiné jsou méně zastoupeny muži (např. pedagogické obory).

U kořenů rozdílů, které posléze můžeme takto sledovat, však stojí řada dílčích jevů, mezi kterými hraje čtenářství člověka, a především čtení v jeho dětství, velmi důležitou roli. **V této oblasti nalézáme rovněž řadu rozdílů mezi chlapci a dívkami, které však ukazují jiným směrem, než v co nakonec v podobě vzdělanostních statistik vyústí.** Výzkumy mezi dětmi a mládeží ukazují u dívek na lépe hodnocené některé školní výsledky či domácí aktivity vztažené ke vzdělání než u chlapců. Dětské čtenářství je jednou z těchto důležitých aktivit.

Dětské čtenářství je intenzivně sledováno z několika důvodů. Aby si dítě zvládlo a stihlo včas vytvořit čtenářské návyky, které mu umožní se naučit dobře číst, musí být jeho čtení podporováno jak ve škole, tak v rodině. Výzkumy v této oblasti hovoří o tisících hodin, které musí dítě strávit čtením knih, aby zvládlo text bez problémů přečíst a pochopit. Je zřejmé, že zde potřebuje vedení rodičů i učitelů. Hovoříme zde o tzv. funkční gramotnosti, tedy schopnosti člověka nejen přečíst text, ale také správně pochopit jeho obsah a zpracovat informace, které jsou v textu sděleny. **Je zřejmé, že již vytváření čtenářských návyků v dětství posléze silně ovlivňuje vzdělanost člověka.** Ve společnosti, v níž je pro běžný život potřebné, aby si člověk uměl přečíst „návod na použití“, vyznat se v jízdním řádu, rozumět článku v novinách či obsahu volebního programu, je zcela nezbytné, aby měl člověk tuto funkční gramotnost, opírající se z části o kvalitní schopnost číst a čtenému rozumět, dostatečně rozvinutou. Jedním z hlavních zjištění, které realizované výzkumy potvrzují, je existence genderové diferenciaci již v této elementární vzdělávací oblasti.

ČTENÁŘSKÉ AKTIVITY DÍVEK A CHLAPCŮ

Na přelomu roku 2002 a 2003 byl realizován projekt „Jak čtou české děti?“, v jehož rámci proběhlo reprezentativní výzkumné šetření věnované čtenářství dětí ve věku 10-14 let.¹ Výzkum ukazuje na řadu rozdílů nejen z hlediska čtenářství, ale rovněž v oblasti jiných volnočasových náplní dětí, jejich školních aktivit atd. Podíváme se zde také na některé z nich, které se ve svém důsledku se čtenářstvím pojí.

Z hlediska hlavní sledované oblasti – čtenářské aktivity – lze říci, že dívky jsou jednoznačně častějšími, pilnějšími a také nadšenějšími čtenářkami. 59% dívek ve sledovaném věku čte pravidelně (tedy alespoň 1-2krát týdně) ve svém volném čase knihu, mezi chlapci je to 44%. Výrazný rozdíl najdeme rovněž u každodenního čtení. Denně vezme do ruky knihu 33% dívek a 22% chlapců. Při otázce, kolik knih přečetlo dítě za poslední měsíc, pouze 19% dívek odpovídá, že žádnou, totéž však konstatuje 34% chlapců.²

Velice důležitým prvkem, kromě pravidelnosti ve čtení, je rovněž subjektivní pocit dítěte, zda ho čtení baví, či nikoli. Zde jsou rozdíly mezi chlapci a dívkami ještě markantnější. **Celkem 66% dívek říká, že je čtení baví (19% rozhodně baví čtení).** Tedy více dívek než kolik pravidelně čte. U chlapců je to celkem pouze 43% (11% rozhodně baví čtení). S pocitem zábavnosti čtení roste počet přečtených knih za měsíc. Mezi dětmi, které přečtou alespoň dvě a více knih měsíčně, je přes 90% těch, které četba baví. A naopak, 45% z těch, kteří přečtou jednu knihu měsíčně, četbu příliš zábavnou neshledávají. Z hlediska knižních žánrů lze říci, že chlapce častěji upoutá dobrodružná literatura, knihy o přírodě či o technice. Dívky se nejčastěji věnují knihám o přírodě, pohádkám a pověstem a knihám o lásce.

Získání zájmu o knihy již v dětském věku je důležitou součástí procesu upevnění hodnoty knihy v životě člověka. Dítě se potřebuje dostat ke

knihám, které jej zaujmou, které jej baví, má-li si ke čtení získat pozitivní a aktivní vztah. Pokud dítě přijde na to, že čtení může být zábavné, pak má kniha šanci získat významné místo v jeho mimoškolním čase. Výsledkem je časté pravidelné čtení a větší počet přečtených knih. U dívek se tento proces daří zcela evidentně lépe než u chlapců. Dívky čtou jednoznačně častěji a více, zároveň jim čtení přináší větší uspokojení než chlapcům. Rozdíly ve vyhledávaných žánrech jsou zřejmé.

RODIČE A ODLIŠNÁ VÝCHOVA

Zcela zásadní úlohu v získávání dítěte pro knihu a čtení sehrává rodina. Právě tak jako v celé řadě jiných oblastí, v nichž jsou dívky socializovány svými rodiči jinak než chlapci, i ve vztahu ke knize a čtení dítěte rodiče někdy jinak pracují s chlapci a jinak s dívkami. V celé řadě oblastí však také nacházíme stejnou práci rodičů s dětmi bez ohledu na jejich pohlaví. Zdá se, že rodiče dětí ve sledovaném věku příliš podle pohlaví nediferencují z hlediska společně prováděných aktivit. Z hlediska aktivit, které dítě dělá samo, již větší rozdíly nalézáme.

Čtenářské zázemí v rodině je z hlediska charakteristik stimulačních čtení dětí vícedimenzionálním prostorem. **Jedním z jeho klíčových a zároveň iniciačních prvků je společná četba rodiče s dítětem v jeho dětství.** Četba rodičů s dětmi je silným stimulem pozdějších dětských čtenářských zájmů. Pokud rodiče věnují čas společnému čtení, když je dítě malé, napomáhají vytvoření čtenářského návyku, který se u dítěte projeví v jeho častějším pravidelném samostatném čtení ve vyšším věku. Z tohoto hlediska rodiče chlapců a rodiče dívek mnoho rozdílů nedělají, respektive podle výpovědi dětí s nimi rodiče četli v dětství stejně s dívkami jako s chlapci.

Vzhledem k věkové struktuře vzorku je pochopitelné, že část dětí si již se svými rodiči nečte. Společné čtení ve vyšším věku výrazně klesá. 24% dětí ve věku 10 let čte s rodiči alespoň 1-2krát týdně, jedenáctileté děti pouze v 11% a 14leté pouze ve 4% případů.

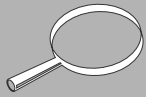
Hlavním faktorem podporujícím čtení je čas, který tráví rodiče s dětmi (celkem 54% dětí tráví denně čas s rodiči povídáním, hraním her, výlety apod.). V této oblasti se projevují rodiče dívek i rodiče chlapců stejně. Velice důležitý je také organizovaný čas dětí, schopnost rodiny dítě ve volném čase podpořit smysluplnými činnostmi. Nejvýrazněji se vzájemně s čtením podporují společné rodinné aktivity (povídání rodičů s dětmi, společné výlety). Z individuálních aktivit dětí jsou to jejich umělecké aktivity (především jejich vlastní produkce).³ Rovněž schopnost rodičů zapojit dítě do domácích povinností indikuje rodinné prostředí, kde se častěji rozvine čtenářská aktivita dítěte. V neposlední řadě to platí pro učení se cizím jazykům. **Více čtou děti, které mají více strukturovaný a aktivně naplněný volný čas.**

Nejvýraznější rozdíl nalézáme u povídání si rodičů s dětmi o četbě. Zatímco s dívkami si rodiče alespoň jednou za měsíc a častěji povídají v 62%, u chlapců je to u 50% z nich. Ptáme-li se však rodičů, jak častou čtou se svými dětmi nebo jak často si s nimi obecně „povídají“, pak jsou hodnoty téměř shodné u rodičů dívek i rodičů chlapců. Rodiče tedy v tomto směru spíše diferencují v tématech, o kterých se svými dětmi komunikují. **U dívek je téma čtené literatury častější než u chlapců.**⁴ Kromě tohoto rozdílu pak jiné odchylky v práci s chlapci a dívkami ve společných aktivitách rodičů a dětí nalézáme pouze u vykonávání domácích prací.

V oblasti individuálních aktivit a domácích povinností jsou chlapci stimulováni jiným způsobem než dívky. Ty jsou zcela jednoznačně více vedeny k uměleckým aktivitám, daleko častěji samy či s rodiči vykonávají domácí práce, učí se jazykům mimo školu, pečují o domácí zvířata, méně často než chlapci pak vykonávají aktivity, které se s čtenářstvím nepojí (např. sport) nebo jdou přímo proti němu (sledování televize). To jsou naopak aktivity preferované u chlapců.

V rodinách, kde je dítě vedeno k náročnějšímu volnočasovému programu, nacházíme častěji malé čtenáře, ačkoli by se mohlo zdát, že právě tyto děti budou mít na čtení nejméně času. Dívky jsou častěji vedeny k intenzivnější náplni svého volného času.

HOLKY, KLUCI, MÉDIA

Největší rozdíly v oblasti volnočasových aktivit nalézáme u sledování a práce s elektronickými médii. Nejpodstatnějším z nich je televize, která dnes výrazně zasahuje do socializačního procesu dětí. Vzhledem k tomu, že se na televizi dívají téměř všechny děti, není překvapivé, že ji denně sleduje celých 87% dětí. 35% ji sleduje denně několik hodin. Mezi chlapci je 40% těch, kteří sledují televizi denně několik hodin, mezi dívkami je takto „pilných“ diváků méně – 29%.

Druhým podstatným médiem, s nímž děti přichází do styku, je počítač. U práce s počítačem nalézáme mezi chlapci a dívkami podobný rozdíl jako u sledování televize. Celkově tráví svůj čas u počítače denně 42% chlapců, mezi dívkami je to jen 30%. Z hlediska konkrétních aktivit na počítači dívky především méně často hrají hry. Stejně často však píšou na počítači domácí úkoly nebo hledají na internetu do školy (přibližně pětina dívek i chlapců u obou aktivit). Podobné hodnoty jsou i u hledání na internetu pro zábavu či ze zájmu.

Z hlediska vztahu čtení k televizi a k počítačům existuje podstatný rozdíl. Zatímco sledování televize ve větším množství jednoznačně anuluje přítomnost knihy v životě dítěte, práce s počítačem je spíše se čtením spojená. Děti, které tráví tři a více hodin u televize, nečtou. Situace se ještě zhoršuje přítomností televizoru v dětském pokoji. Oproti tomu děti, které více čtou, také více pracují s počítačem (predevším hledání na internetu, příprava domácích úkolů na počítači).

Vzhledem k tomu, že se chlapci intenzivněji věnují jak sledování televize, tak práci s počítači, jejich vztah ke čtení je tím poznamenán. Sledování televize i práce na počítači jim více než dívkám bere čas, který by mohli trávit s knihou. Zároveň na počítači častěji především hrají hry, což se s lepším čtenářstvím příliš nepojí. Aktivitu spojené s počítačem, které se s čtenářstvím úzce spojují, chlapci a dívky provozují podobně často.

Čtenářské návyky jsou daleko hlubší u dívek, dívky častěji považují čtení za zábavné a častěji se také věnují volnočasovým aktivitám, které je více stimulují. Lze říci, že se u dívek v dětství vytváří lépe některé postupy, které posléze vedou ke snadnějšímu vzdělávání. **Lze očekávat, že se některé vzdělanostní rozdíly mezi muži a ženami budou brzy smazávat i díky této specifické lepší připravenosti dívek na vzdělávání.**

*Lenka Václavíková Helšusová
Autorka vyučuje na Technické Univerzitě v Liberci.*

Poznámky:

- Gabal, I., Václavíková-Helšusová, L., Jak čtou české děti?, Gabal, Analysis & Consulting, březen, 2003. Vzorek obsahoval 1092 dětí a byl reprezentativní z hlediska pohlaví, věku, velikosti místa bydliště regionu a školního stupně dětí, rovněž vzhledem ke vzdělání matky. Dotazovány byly nejen děti, ale i jejich rodiče.
- Je třeba upozornit, že metodologicky bylo při sběru dat v rámci možnosti ošetřeno, aby děti zbytečně nenadsazovaly či nezmiňovaly některé odpovědi. Interpretace, že dívky nerady přiznávají, že nepřečetly žádnou knihu, proto nelze použít paušálně, ačkoli i tento fakt mohl hrát jistou roli.
- Velká část dětí, které navštěvují různé kroužky a jsou ve svém volném čase tímto způsobem aktivní, častěji také čte. Jednoznačně se to projevuje u kroužků uměleckého charakteru, ale rovněž např. u navštěvování kurzů jazyka, slabě také u turistických oddílů. Navštěvování sportovních kroužků tento efekt nemá. Nejpevnější jádro čtenářů mezi dětmi se již v tomto věku spojuje s vlastními uměleckými aktivitami, konanými samostatně nebo organizované v zájmových skupinách.
- Na základě výpovědí rodičů.

DISTRIBUCE A NAPLNĚNÍ VOLNÉHO ČASU MUŽŮ A ŽEN (reflexe dat z českých výzkumů)

Volný čas je jednou z obtížně vymežitelných kategorií. Volný čas je doplňující proměnnou k oblasti práce a rodiny. Z hlediska rozvržení každodenní aktivity člověka hovoříme o pracovním, vázaném a volném čase. Čas vázaný je naplněn každodenními povinnostmi spojenými s rodinou a domácností, čas volný je považován již za konečný „zbytek“, v němž lze „dělat co kdo chce a na co mu síly stačí“. Hlavní charakteristikou takto označovaného času je odpočinek, zábava a seberealizace. Naplň a seberealizace v rámci volného času je jedním

z ústředních témat současné společnosti. V konzumní společnosti, která vyvíjí stále náročnější požadavky na míru spotřeby, je právě volný čas jednou z oblastí, v níž se otvírají stále nové možnosti. Volný čas tak plní i některé druhotné funkce, jako je tvorba image člověka, jeho sebedefinice se sociální vrstvou, ať již vlastní či aspirantskou.

Jak reflektují a jak naplňují muži a ženy svůj volný čas? Jsou zde nějaké rozdíly? Vzhledem ke komplikované situaci u žen zde budeme muset posléze vzít z části v úvahu i díl času vázaného. Podívejme se na konkrétní informace, které jsou k dispozici díky výzkumům Sociologického ústavu AV ČR.

REFLEXE VOLNÉHO ČASU MUŽI A ŽENAMI

Musíme se zde spolehnout na výpovědi mužů a žen o svých aktivitách, pocitech a hodnoceních. Jak tedy reflektují tyto dvě různé populace svůj volný čas? Muži i ženy shodně považují svůj volný čas za důležitý.¹ Ve shodné míře jsou také s volným časem spokojeni.² Tráví však tento čas odlišně, což je mimo jiné ovlivněné také jeho distribucí, která není z hlediska pohlaví rovnoměrná. **Zatímco muži si každý den 1 hodinu volného času najdou ve 48%, mezi ženami je to o deset procent méně.³**

Podívejme se na některé podstatné rozdíly v obsahu volného času mužů a žen, jak je zaznamenaly jednotlivé výzkumy.

- Muži se více než ženy věnují studiu jazyků a odborné činnosti, častěji se více baví v restauracích, na diskotékách apod.
- Ženy oproti mužům častěji čtou a také častěji chodí na procházky.
- Ženy oproti mužům více sledují televizi než před 10 lety. To poukazuje na vytvoření pevnějších návyků sledování televize u žen ve spojení s dnešní podobou televizního programu.
- **Ženy se ve volném čase více scházejí se svými příbuznými a sousedy. Muži naopak věnují více svého volného času než ženy setkáním s přáteli a známými a se svými spolupracovníky.**
- Z hlediska množství času věnovaného koníčkům a zálibám jsou výpovědi mužů a žen stejné. Celkem 62% z celkového souboru má alespoň jednou týdně a vícekrát čas na své koníčky a záliby. 12% mužů i žen nemá na své koníčky a záliby čas nikdy, ačkoli se důvody mohou u mužů a žen lišit. Vzhledem k tomu, že tento výrok byl umístěn do baterie, kde jsou některé možné koníčky (čtení, sport, kultura, jazyky) jmenovány zvlášť, zde se jedná patrně o specifický „koníčky“. Zároveň je zde obtížné říci, co je koníčkem, zálibou, vzhledem k tomu, že napprostá většina populace, jak by se zdálo podle intenzity využití, má v oblíbenosti sledování televize. Přesto tuto aktivitu mezi své koníčky a zájmy evidentně většinou neřadí.⁴

– Výrazným a nepravidelným prvkem využití volného času je dovolená. Je zde třeba rozlišit mezi vyčerpáním volných dní, na které má pracující nárok a tzv. „jetím na dovolenou“ ve smyslu trávení času mimo každodenní rutinu. Ukazují se zde odlišné výsledky. **Ženy si častěji vybírají celou svou dovolenou, ve smyslu volných pracovních dní, což je z části dáno péčí o děti.**⁵ Z hlediska využití volného času pro dovolenou ve smyslu odcestování nejsou z výzkumu z roku 1999 patrné větší rozdíly mezi muži a ženami. To může být způsobeno většinou tzv. rodinných dovolených, kde k rekreaci muže i ženy dochází ve stejný čas. Je otázkou zda ve stejné míře. Přibližně 60% mužů i žen bylo v roce 1989 na dovolené. V roce 1999 nebylo na dovolené pouze 12% lidí, respektive ji trávili doma.⁶ Ženy jsou však oproti mužům, podle své výpovědi, častěji schopny na dovolené pustit práci z hlavy.⁷

– Méně překvapivou, vzhledem k přehlídnutí regionální politické reprezentace muži oproti ženám, je informace, že muži jsou častěji než ženy členy samosprávy. Muži jsou také častěji činní v zájmových hnutích.⁸

– Muži častěji vykonávají práci mimo pracovní dobu, tedy ve svém volném čase a také se domnívají, že to činí více než v roce 1989.⁹ **Celkem 23% žen vykonává práci mimo pracovní dobu alespoň 1 týdně a vícekrát. U mužů je to 35%.¹⁰**

– Ženy častěji než muži vedou tzv. zdravý životní styl, označují svůj život jako život s rodinou, považují svůj životní styl za ekologicky šetrný a spojený s duchovními hodnotami. Oproti tomu muži častěji vedou nezávislý životní styl s širším okruhem známých, usilují o zajištění životního nadstandardu a pracují i mimo pracovní dobu. Dávají přednost pobavení se před sebevzděláváním ve volném čase,

zatímco ženy častěji naopak.¹¹
Tzv. „DRUHÁ SMĚNA“

Jednou z často kladených otázek je, zda mezi volnočasové aktivity patří domácí práce či péče o rodinu. Je práce v domácnosti a pro rodinu zábavou? Odpočinkem? Pociťují při něm lidé rozvoj vlastní osobnosti? Odpověď na tuto otázku může být velice individuální, ačkoli se zdá, že málokdo považuje mytí nádobí za zábavu.

Tzv. druhou směnou je označován čas, který musí člověk věnovat péči o domácnost a rodinu, tedy to, co bylo v začátku pojmenováno jako vázaný čas. Pojem druhá směna je spojován většinou s domácí prací žen, které po naplnění pracovních povinností – „první směny“, musí obstát i ve splnění všech nároků domácnosti a rodiny – „druhé směny“. U mužů je kladen větší důraz na oblast pracovní.

Často se hovoří o tom, že část žen se vlastně realizuje prací v domácnosti a péčí o rodinu. Péče o domácnost je předkládána jako hobby. Jistě lze takové ženy nalézt, nicméně i žena realizující se péčí o domácnost a rodinu bude raději trávit čas s dětmi hrou, povídáním, výletem než žehlením či vařením.

Péče o děti a domácnost tedy ubírá volný čas, jednoznačně především ženám. Nad dvě hodiny denně se dětem věnuje téměř třetina žen. U mužů je to pouze desetina z nich. Domácím pracím se nad dvě hodiny denně věnují ženy ve 43%, muži v 16%.¹²

Podrobně se jednotlivým domácím pracím věnoval výzkum z roku 1998 zaměřený na vysokoškolskou populaci, v níž jsou častěji zastoupeny ženy v řídicích pozicích. Vysokoškolsky vzdělaní muži i ženy se víceméně shodnou na hodnocení rozdělení prací v rodině. Ženy vždy perou prádlo.¹³ Také další aktivity, jako je vaření a uklízení domácnosti, patří podle mužů i žen především ženám.¹⁴

Uklízení domácnosti muži z hlediska podílu práce žen mírně podceňují, pokud akceptujeme, že žena je lépe informována o tom, čemu a jak se v domácnosti věnuje. Podle čtvrtiny mužů vždy uklízí domácnost žena, podle další čtvrtiny mužů uklízí oba stejně. Ženy jsou o svém uklízení „vždy“ přesvědčeny ve 39% a s konstatováním rozdělaných prací mezi oba partnery souhlasí pouze jedna pětina. To může vysvětlit existence celé řady domácích prací, o nichž nebo o jejichž časové náročnosti, muži nemusí vědět, ačkoli je ženy běžně provádějí. Ženy tudíž mají pocit vykonávaného většího objemu práce v domácnosti, přestože manžel, resp. partner má pocit, že se domácnosti intenzivně věnuje, protože např. luxuje či myje okna. Můžeme také vyslovit následující hypotézu – ženy přeceňují svůj podíl na uklízení. To však vzhledem k objemu prací, které do této kategorie patří, a které jsou považovány za typicky ženské, pravděpodobně není u většiny ženské populace na místě.

Specifickou aktivitou, kterou si muži a ženy mezi sebe více rozdělují, je péče o nemocného – třetina mužů a žen konstatuje vzájemné dělení o péči o nemocného. Nemocným je nicméně někdy právě žena a muž tudíž musí zastat funkci ošetřovatele. Nemusí tedy vždy jít o dohodnutou dělbu práce, ale o nezbytnost.

Tématem, na kterém se muži a ženy z hlediska dělby domácí práce neshodnou, je zajišťování běžných nákupů. **Ženy v daleko větším procentu konstatují, že nákupy provádějí ony. Muži si v nesouladu s tímto tvrzením častěji také připisují svůj podíl na nakupování.** 64% žen se domnívá, že nákup zajišťují ony vždy nebo obvykle, na tom se s nimi shodne pouze 54% mužů. Ti daleko častěji konstatují, že nákupy zajišťují oba (38%), s tím ženy souhlasí ve 30%. Tuto skutečnost bychom zčásti mohli vysvětlit novým způsobem nakupování, který se v ČR ujal. Rodiny jezdí nakupovat periodicky do velkých obchodních center, což se většinou neobejde bez mužovy asistence vzhledem k užití automobilu, nakupování většího objemu zboží apod. Muži jsou tak, často zcela nově, vtažováni do procesu zásobování rodiny základními typy zboží, především potravinami, což dříve nebylo nutné a ani běžné. Přesto však většina žen dále pokračuje v průběhu týdne v nakupování dalších doplňujících nutností pro domácnost, o kterém muž není nucen vědět. Žena má tudíž pravděpodobně častěji pocit, že se ona stále stará o běžné nákupy

více.¹⁵

VOLNÝ ČAS A ŽENY V ŘÍDICÍCH PRACOVNÍCH POZICÍCH

Šance na volný čas se zmenšuje úměrně tomu, jak se zvyšuje počet hodin strávených v zaměstnání. Ženy v řídicích pracovních pozicích jsou z tohoto hlediska oproti ostatním ženám v nevýhodě. **V 59% konstatují, že musí pracovat i mimo pracovní dobu, zatímco ženy bez podřízených ve 42%.¹⁶** Pokud z času, který označíme pojmem „volný“ vyjeme péči o domácnost a rodinu (přestože 80% v obou skupinách žen konstatuje, že jejich život je orientován především na rodinu a pro rodinu¹⁷), pak zbývají oblasti vzdělání, zábavy a odpočinku, v nichž dochází u sledovaných dvou skupin žen k některým odlišnostem.

Ženy v řídicích funkcích mají pocit, že méně čtou než dříve, mají také méně času než dříve na studium jazyků, ačkoli se mu věnují více než ženy bez podřízených.¹⁸ Ženy s podřízenými se častěji domnívají, že méně sportují a méně chodí na vycházky než před 10 lety. Ženy v řídicích funkcích sledují méně televizi než ženy bez podřízených. – 2 a více hodin denně sleduje televizi čtvrtina žen v řídicích pozicích a třetina žen bez podřízených. To vše může být způsobeno větší pracovní vytížeností žen v řídicích pozicích.

Ženy bez podřízených dávají ve volném čase přednost pobavení se před sebevzděláváním. U žen v řídicích funkcích je to mírně častěji naopak. Ženy bez podřízených také častěji konstatují, že vedou zdravý životní styl. **Naopak ženy s podřízenými častěji vedou životní styl s širším okruhem známých a usilují o zajištění životního nadstandardu.** Připojíme-li již zmíněnou informaci, že také častěji pracují mimo pracovní dobu, je možné konstatovat, že se v tomto směru ženy s podřízenými přibližují životním stylem více mužům, ačkoli jim to četné domácí a rodinné povinnosti mohou komplikovat.¹⁹

Výzkum zaměřený na vysokoškolskou populaci také přináší informace o specifickém typu volného času – dovolené. I zde je možné nalézt rozdíly mezi ženami v řídicích pracovních pozicích a ostatními ženami. Ženy bez podřízených se zde opět více podobají svým chováním mužům, jsou zde svým postavením v zaměstnání silně ovlivněny. Ze tří čtvrtin připouštějí, že na dovolené pouští práci z hlavy, zatímco ženy s podřízenými pouze v polovině případů. 77% žen bez podřízených si v daném roce vybralo celou dovolenou, na kterou mělo nárok. V případě žen s podřízenými je to jen u 47%.

Volný čas je v dostupných výzkumech zachycen spíše jako doplňující informace. Výpověď, kterou zde podáváme, proto neposkytuje kompletní představu, jak vlastně tráví muži a ženy svůj volný čas. **Lze říci, že ženám se dostává méně volného času, pokud do této kategorie nezahrneme domácí práce, kterým se ženy intenzivně věnují bez ohledu na své postavení v zaměstnání. Ženy i ve zbytku času orientují své volnočasové aktivity na rodinu, muži více sami na sebe, své koníčky a přátele.** Ženy v řídicích pracovních pozicích se pak některými charakteristikami v této oblasti blíží mužům, převažuje však vliv dominance jejich povinností, tzv. vázaného času na čas volný, tak jako u ostatních žen.

Lenka Václavíková Helšusová

Autorka vyučuje na Technické univerzitě v Liberci.

Použité datové soubory:

1. *Muži a ženy na trhu práce* (Sociologický průzkum pracovních vztahů a postojů zaměstnaných žen a mužů), Sociologický ústav AV ČR, 1995.
2. *Deset let společenské transformace v České a Slovenské republice*, Sociologický ústav AV ČR, 1999.
3. *Muži a ženy s vysokoškolským diplomem* (Sociologický výzkum života i práce mužů a žen s vysokoškolským vzděláním v ČR), Sociologický ústav AV ČR, 1998.

Poznámky:

- 1 27% za velmi důležitý a 51% za spíše důležitý. Ženy a muži na trhu práce, 1995
- 2 17% celkového souboru je velmi spokojeno a 53% je spíše spokojeno. Ženy a muži na trhu práce, 1995
- 3 Muži a ženy s vysokoškolským diplomem, 1998
- 4 Deset let české transformace, 1999
- 5 O 15% více žen než mužů si v roce 1997 vybralo dovolenou, na kterou mělo nárok. Celkem 67% žen si dovolenou vybralo. Muži a ženy s vysokoškolským diplomem, 1998
- 6 Deset let české transformace, 1999
- 7 67% žen oproti 51% mužů. Muži a ženy s vysokoškolským diplomem, 1998

- 8 Ženy a muži na trhu práce, 1995
- 9 To se týká pouze části sledované populace, která již v době před rokem 1989 byla v pracovním procesu.
- 10 Deset let české transformace, 1999
- 11 Deset let české transformace, 1999
- 12 Deset let české transformace, 1999
- 13 Podle mužů i žen v 74%. Muži a ženy s vysokoškolským diplomem, 1998
- 14 Žena vaří podle celkové populace vždy nebo obvykle celkem v 84% a uklízí domácnost vždy nebo obvykle v 74%. Muži a ženy s vysokoškolským diplomem, 1998
- 15 Muži a ženy s vysokoškolským diplomem, 1998
- 16 Alespoň 1 týdně a vícekrát je to 43% z nich, zatímco u žen bez podřízených je to pouze 29%. Ve čtvrtině případů nejsou vůbec nikdy ženy s podřízenými nuceny pracovat po pracovní době, u žen bez podřízených je to však téměř v polovině případů. Zároveň ženy s podřízenými častěji konstatují, že dnes musí přes čas pracovat častěji než před 10 lety. Ženy a muži na trhu práce, 1995
- 17 Deset let české transformace, 1999
- 18 Ženy bez podřízených se studiu jazyků vůbec nevěnují v 52% a ženy s podřízenými v 41%. Deset let české transformace, 1999
- 19 Deset let české transformace, 1999

ŽENY A VĚDA

PROČ BY SE MĚLA VE VĚDĚ A VÝZKUMU VĚNOVAT POZORNOST ŽENÁM?

(podle publikace Evropské komise:
Ženy v průmyslovém výzkumu – snaha o probuzení evropského průmyslu, 2003)

Proč by se měly být ženy brány jako hlavní zdroj rekrutování nových výzkumných pracovníků v průmyslu? Odpověď je jednoduchá – nerovnosti znamenají plýtvání potenciálem, zatímco skutečná kvalita vyžaduje rozmanitost. Statistická pozorování jasně dokládají nedostatečné využívání žen ve vědě a technologii. Aby se zachovala transparentnost a otevřenost a aby byla podporována rozmanitost, je zapotřebí zavést politiky zajišťující rovné příležitosti mužů a žen. **Rozmanitost zase následně uvolňuje potenciál, posiluje modernizaci, vytváří trhy a zasahuje různé spotřebitele – rozmanitost je pro obchod prospěšná.** Rozmanitost na globálním trhu pomáhá zaměstnavatelům, aby se stali jednak zaměstnavateli, jednak i poskytovateli volby.

Významné změny probíhající v Evropě jasně ukazují nezbytnost toho, aby podnikatelský sektor rozvíjel a podporoval kariéru žen v průmyslovém výzkumu. V důsledku změn v demografických vzorcích bude v příštím desetiletí k dispozici méně pracovní síly, z které bude možno čerpat, ale počty výzkumných pracovníků v průmyslu budou přitom muset růst! Pracovní síly také stárnou. Zaměstnavatelé budou muset vykazovat vyšší konkurenceschopnost, čehož budou dosahovat vyššími investicemi do zaměstnanců výzkumu a vývoje, do rozvíjení tohoto personálu a do jeho rozumnějšího a výkonnějšího využívání.

Mnoho zaměstnavatelů v průmyslovém výzkumu se zabývá myšlenkou snižování počtu pracovníků v budoucnosti, přičemž jako řešení volí to, že jistou část svého výzkumu zadají smluvně jiné společnosti. Je tedy ještě důležitější, aby se lidské zdroje, především výzkumných pracovníků v průmyslu, využívaly efektivně a tvořivě. Zvláště ve společnostech s nižším počtem zaměstnanců a nižším rozpočtem je riskantní potenciálem plýtvat. Je nutné pružně a energicky reagovat na potřeby trhu a zároveň uchovat odborné znalosti a rozvíjet další kvalifikaci, jak v rámci společnosti, tak i u týmů, které provádějí práci na základě smlouvy.

Ironií je, že průmyslové společnosti na jedné straně propouštějí, ale zároveň se potýkají s otázkou nedostatečné kvalifikovanosti. Musí tedy pracovníky vyhledávat z širších zdrojů. Dále je také zřejmé, že díky novým metodám práce se větší důraz klade na různé kombinace kvalifikací. Stále se zvyšuje poptávka po „hybridech“, tj. pracovnících, kteří slučují technické dovednosti z několika oborů s kvalifikací pro řízení a management a kvalifikací v mezilidských vztazích (včetně znalosti jazyků). **Při najímání průmyslových vědeckých pracovníků tohoto nového typu a při vytváření týmů s mnohočetnou kvalifikací je nutné otevřít dveře více a přijímat**

kandidáty z méně tradičních směrů. Mnohé z těchto nových pracovníků budou pravděpodobně ženy. Věda prokázala, že monokultury v jakýchkoli oblastech nejsou udržitelné.

Vývoj informačních a komunikačních technologií změnil vše – včetně pokroku ve výzkumu. Výzkum je nyní rychlejší a v jistém smyslu demokratičtější: společnosti, ať už sídlí kdekoli, mají snazší přístup k moderním technologiím a datům. U projektů již neplatí omezení, že by jeho účastníci museli být geograficky blízcí. Větší důraz se tak klade na využívání lidských zdrojů k získání konkurenční výhody. Přímo životně důležité pro úspěch na trhu se v budoucnosti stanou výhody, které poskytují rozmanité, mezinárodní týmy a zkušenosti a perspektivy, které do nich jejich členové přinášejí.

Je velmi důležité, že nedávné sociální a ekonomické změny posílily postavení žen jakožto spotřebitelů. Více žen vykonává placenou práci; více domácností v současnosti vedou ženy. Ženy získávají na důležitosti i ve spotřebitelské volbě. Více žen samostatně podniká a odpovídá za zadávání zakázek ve velkých společnostech.

Příklad 1: Zpráva „100 nejlepších společností, pro které pracovat“, The Sunday Times

...v nestálých letech na burze si společnosti, které se dostanou na seznam (100 nejlepších společností, ve kterých pracovat), vedou lépe než většina ostatních společností. V roce končícím 31. ledna 2002 klesla hodnota indexu FTSE All-Share o 15,6 %, zatímco akcie společností uvedených na tomto seznamu 100 nejlepších zaznamenaly mírnější pokles v hodnotě 5,9 %. Studie výkonnosti během období pěti let je ještě názornější. Výnosy z akcií a dividendy u těchto společností vykazují během uvedeného období meziroční nárůst o 25,4 % oproti 6,3 % u indexu All-share pro akcie ostatních společností. To, že je společnost výborným místem pro práci, se v dlouhodobém horizontu bezpochyby vyplácí.

Zdroj: The Sunday Times, 24. března 2002

Velké společnosti se nyní snaží mít v odděleních vývoje produktů a procesních odděleních k dispozici mezinárodní týmy, což jim pomáhá proniknout na mezinárodní trhy. **Posílená role žen jakožto spotřebitelů tedy logicky vyžaduje, aby byly ženy najímány do týmů, které navrhuje a vyvíjejí nové produkty.** Společnosti, které ignorují narůstající moc žen jakožto spotřebitelů a neposilují jejich účast na výzkumu a vývoji, se zbavují významné příležitosti. Vedle amerických společností se touto otázkou začínají zabývat i někteří evropští zaměstnavatelé v soukromém sektoru, mezi jinými i společnosti, které jsou členy skupiny *Women in Industrial Research* (Ženy v průmyslovém výzkumu).

Příklad 2:

Několik společností v USA se v posledním desetiletí rozhodlo zavést politiky udržení a kariérního postupu žen ve svých řadách. Silným motivačním faktorem byl strach ze soudních žalob. Ale boj o talenty, především během období rozmachu internetu, společně ukázal, že mají nejlepší talenty u sebe doma, ale že pokud nebudou zavedeny adekvátní politiky, hrozí, že tyto talenty odejdou.

Zdroj: http://own.link.be/bestpractices/p_tht_corp_bpract.html

Výběr životního stylu nově nastupující produktivní populace se bezpochyby od generace jejich rodičů liší. Mladší lidé volí jiné směry, které odrážejí touhu po lepší vyváženosti práce/životu. Navíc v důsledku demografických změn se péče o staré stane v budoucnosti u mnoha zaměstnanců téměř stejně důležitou jako péče o děti. Moderní západní společnost stále více charakterizuje nespočetné množství nových uspořádání domácností a „rekonstituovaných“ rodin. Politika společnosti založená na zastaralém modelu bílé nukleární rodiny, kde byl chleboďárcem muž a žena se starala o domácnost, tedy selhává a nebude pro najímání a udržování personálu ani pro nabídku relevantních produktů již tak atraktivní. **Společnosti musí ve svých zaměstnaneckých politikách i při vývoji produktů odrážet měnící se vzorce domácností a rodin i nově nastupující volby životního stylu.**

Mezi evropskými zeměmi existují významné národní rozdíly v oblasti poskytování péče o děti. Zařízení péče o děti často neplní nároky pracujících matek a otců. To se zejména týká mladých vědeckých pracovníků, protože v jejich profesním životě je přítomna mezinárodní mobilita a mají dlouhou nebo nepravidelnou pracovní dobu.

Velmi významným faktem je, že politika rozmanitosti bojuje proti diskriminaci ve formě nepotismu, přízně a výsadních práv na základě „známosti“. Politika rozmanitosti je proto životně důležitá při dosahování konkurenceschopnosti. Obchodní organizace, agentury prosazující rovné příležitosti a média vytvářejí tabulky „nejlepších“ a „nejhorších“ společností, pro které pracovat. Ve Spojených státech amerických může mít zařazení nebo vyřazení ze seznamu „nejlepších“ společností podle rozmanitosti vliv na kvalitu žadatelů o volná místa a v důsledku i na volbu spotřebitelů.

Je zřejmé, že ženy mají o vědu a vědeckou kariéru zájem, ačkoliv mezi jednotlivými zeměmi a disciplínami existují významné rozdíly¹. Jak ale ukázala zpráva ETAN o ženách a vědě, na univerzitách a ve vědeckých ústavech ve státním sektoru ženy z akademické hierarchie na všech úrovních v nepoměrných počtech odpadávají (Osborn et al., 2000). Na všech úrovních se jim nedaří být voleny v poměru odpovídajícím jejich počtu v řadách žadatelů. Druhou stranou mince pak logicky je, že muži jsou neustále voleni v počtech přesahujících jejich poměrné zastoupení v řadách žadatelů. Toto platí ve všech oborech, zemích a bez ohledu na to, zda ženy tvoří v dané zemi a daném oboru většinu nebo menšinu studentů (Osborn et al., 2000). **Strukturální překážky systematicky ženám brání v rozvoji kariéry v akademickém prostředí, a tedy i v přis-pívání k průmyslovému výzkumu, který se provádí na univerzitách a ve výzkumných ústavech.** Navíc, i když statistické podklady nejsou zcela dostatečné, podobné vzorce frustrované kariéry jsou zřejmě platné i pro průmyslový výzkum. Za předpokladu rovné distribuce talentů mezi ženami a muži stávající postupy výběru zřejmě nezajišťují efektivní výběr.

Jen ve Velké Británii existuje zhruba 50 000 nezaměstnaných absolventek vědeckých, inženýrských a technologických oborů (Greenfield et al., 2002, strana xvi). V Evropě tedy potenciálně existují desítky tisíc kvalifikovanějších žen ve vědě a inženýrství, z nichž mnohé mohou mít zájem o kariéru v průmyslovém výzkumu a vývoji. To

představuje obrovský nevyužitý potenciál. Stále ještě jsou však ženy ve vědě a strojírenství poměrně častěji zaměstnány ve státním sektoru než v průmyslovém výzkumu (ve většině zemí). Ve velkých společnostech je na vrcholových pozicích evidentně velmi málo výzkumných pracovníků nebo inženýrek. Malé a střední společnosti jsou popisovány jako „motor ekonomiky“, ale i v této oblasti existuje velmi podobný vzorec nedostatečného využití potenciálu. Je jasné, že ženy s kvalitní kvalifikací nemají na rozhodování v průmyslovém sektoru v Evropě významný vliv.

V některých společnostech se pro zaměstnance výzkum a vývoj považuje za odrazový můstek na cestě k dalším oborům a k řízení. Najímání a udržování více vědeckých pracovníků ve výzkumu a vývoji v těchto případech implikuje vyváženější poměr pracovníků sil ve vrcholných pozicích. Průmyslový výzkum je stále více prováděn multidisciplinárními projektovými týmy. **Studie v oblasti managementu prokázaly, že týmy s vyváženým poměrem genderového zastoupení jsou úspěšnější.**

V žádostech o patenty je jako vynálezce uvedeno velmi málo žen – mají mnohem nižší zastoupení, než by se dalo usuzovat z počtu vyškolených vědeckých pracovníků v produktivní populaci. Schopnost žen vynalézat se nepromítá do počtu žen, které žádají o patenty nebo se uvádějí jako spoluautorky vynálezu.

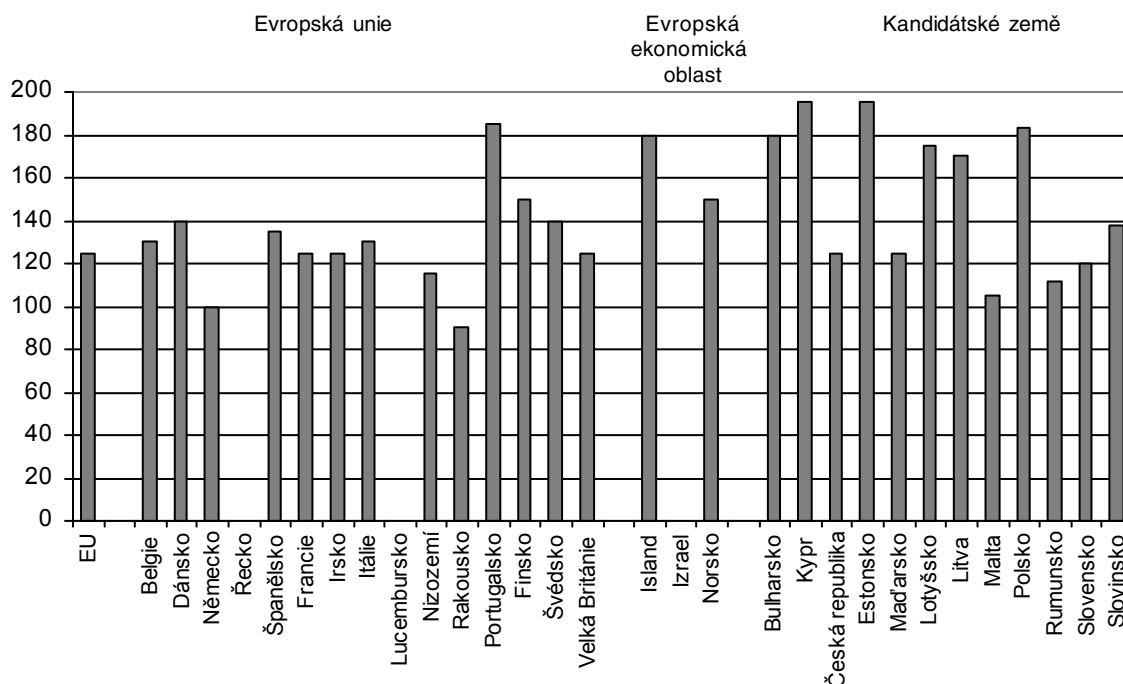
Příklad 3:

„Zemí s nejvyšším zastoupením vynálezkyň je Španělsko před Francií a Itálií. Nejnižší procentuální zastoupení ženských vynálezců má Německo (4,6 % oproti 15,8 % ve Španělsku). Protože Německo produkuje zhruba 50 % patentů, má nízké zastoupení ženských vynálezců v této zemi na globální statistiku významný dopad.“

Zdroj: European Commission (2002). „Scientific and technological performance by gender: A feasibility study on Patents and Bibliometric Indicators.“ Vol 1 Statistical Analysis. Luxembourg: Office for official publications on the European communities. P. 21.

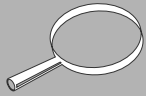
Jaké společnosti jsou hnací silou inovací, růstu a rozmanitosti? Kde jsou ženy ve výzkumu vysoce ceněny, kde se jim daří? Jaké politiky přitahují, udržují a podporují kariérní postup žen? V této oblasti se potýkáme se závažným problémem nedostatku statistických údajů, ale i zdokumentovaných případových studií. Cílem této zprávy je pomoci

Ženy – absolventky VŠ v Evropě (na 100 mužů – absolventů VŠ)

Zdroj:

European Commission, Directorate-General for Research 2003. Women in Industrial Research: A Wake up Call for European Industry. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. P. 10.

zaplnit tuto mezeru prostřednictvím nápadů a zkušeností několika společností.

V předkládané zprávě podporujeme průběžné monitorování postavení žen v průmyslovém výzkumu. Zpráva dále prosazuje celkový přístup k aktivaci potenciálu žen prostřednictvím najímání, udržování a pracovního postupu – uplatněním nejlepších postupů (*best practices*). Zlepšování účasti žen na průmyslovém výzkumu a řešení tohoto palčivého problému v oblasti řízení by se mělo měřit pomocí indikátorů (*scoreboards*) a kritérií (*benchmarking*).

Významnou skutečností je, že tato zpráva neprosazuje lepší zapojení žen do dominantní společnosti prostřednictvím zavádění „zvláštních opatření“. Klíčem k uvolnění potenciálu – jak mužského, tak i ženského – je spíše organizační a kulturní změna. **Otázkou by již nemělo být „kde jsou ženy“, ale spíše, „co je špatného s kulturou?“**

Podle: European Commission, Directorate-General for Research 2003. Women in Industrial Research: A Wake up Call for European Industry. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Kapitola 2: Why Focus on Women for Science and Development?

Literatura:

Greenfield et al., 2002. Set fair: A report on Women in science, engineering and technology from The Baroness Susan Greenfield to the Secretary of State for Trade and Industry. London: Department for Trade and Industry.

Meulders et al (v tisku). Women in industrial research.

Rees, T. 2002. The Helsinki group on women and science: National policies on women and science in Europe. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Poznámky:

1 Údaje o ženách a vědě v 30 evropských zemích (Rees, 2002) a Meulders et al (v tisku) jsou k dispozici v Kapitole 3 publikace European Commission, Directorate-General for Research 2003. Women in Industrial Research: A Wake up Call for European Industry a ve zprávě Helsinki Group.

ŽENY VE VĚDĚ JAKO „PŘEDMĚT“ VÝZKUMU

V diskusích týkajících se možností žen uplatnit se v naší (české) vědě často slyšíme, že ženám v prosazení a uplatnění se v ní nic nebrání,¹ neboť u nás v této sféře neexistují žádné bariéry. Ale je tomu opravdu tak? A o jakých bariérách je vlastně řeč? O bariérách „viditelných“, a tudíž relativně lehce identifikovatelných a následně pak i snadno odstranitelných ve srovnání s bariérami, které už tolik vidět nejsou a projevují prostřednictvím jemných institucionálních mechanismů, jež však právě proto působí o to intenzivněji a „tvrdošijněji“?

Rozkrytí skrytých mechanismů exkluze, v tomto případě žen, z jakékoli sociální oblasti, tedy i vědy, je pak úkolem těch vědních oborů, které mají v „náplni své práce“ přistupovat k realitě se značnou dávkou sociální citlivosti. Zde se otevírá prostor pro bádání sociálních věd, tudíž i sociologie. Že se tak děje, dokládají některé výzkumy provedené na výše zmíněné téma v zahraničí. Příkladem může být výzkum zrealizovaný výzkumnou institucí Istituto di Ricerche sulla Popolazione e le Politiche Sociali v osmi italských veřejnoprávních vědeckých institucích, kde bylo v roce 1999 zaměstnáno celkem 5 857 vědců a vědkyň.

Ve výzkumu byly sledovány především „objektivní“ ukazatele – tzv. „tvrdá“, „nezpochybnitelná“ statistická data jako:

- Celkový počet vědců a vědkyň v těchto institucích a jejich relativní zastoupení.
- Počet a podíl „nově příchozích“ mužů a žen do vědy v letech 1995 – 1998.
- Jejich zastoupení na jednotlivých vědeckých postech:² na úrovních C – researcher, B – senior researcher, A – research direktor.
- Délka doby, během níž povýšili.
- Publikační aktivita apod.

V roce 1999 pracovalo ve veřejně financované vědě v Itálii 29,3 % a 70,7 % mužů. Vyjádřeno v absolutních číslech vědkyň bylo 1 713

a vědců 4 128. Podíl žen vzhledem k mužům (neboli míra feminizace dané oblasti) pak činil 41,5 %.

Počet žen pracujících ve vědeckých institucích byl sledován i vzhledem k počtu studujících dívek a žen na univerzitách, resp. vysokých školách a vzhledem k jejich studijním výsledkům. Rovněž v Itálii se potvrzuje, že ženy jsou na vysokých školách v současné době zastoupeny více oproti (nedávné) minulosti. Zatímco ve školním roce 1897/1988 studovalo na vysokých školách celkem 47,6 % dívek z celkového počtu vysokoškolských studentů (a míra feminizace dosahovala 90,9 %), o 9 let později – ve školním roce 1996/97 tvořily ženy již více než polovinu ze všech vysokoškolských studentů (55,2 %) a jejich poměr k mužům činil dokonce 123,3 % (!). Také v Itálii se dívky stále „tradičně“ orientují na humanitní, případně sociální vědy spíše než na vědy přírodní a technické. Konkrétně jazyky studovalo v roce 1996/1997 11krát více dívek než chlapců (poměr dívek k chlapcům činil 1102,5 %) a i na učitelských oborech dívky výrazně převyšovaly (žen bylo téměř 74krát více než mužů), na psychologii činil jejich podíl vzhledem k mužům 451,6 %, na uměleckých oborech 337,3 %, na právech však již „jen“ 136,9 %. Naopak technické obory studovalo v roce 1987/1988 6,1 % dívek vzhledem k chlapcům, o 9 let později to bylo 17,1 %, zemědělství v 80. letech studovalo 34 % dívek vzhledem k chlapcům a v 90. letech to bylo již 70,1 %. Také přírodní obory studují dívky relativně málo, dosahují jen cca 87 % zastoupení vzhledem k mužům.

Přestože vzrůstá jak absolutní počet studujících dívek, tak jejich relativní podíl vzhledem k chlapcům, a přestože dívky vykazují i lepší studijní výsledky měřeno podílem předčasně ukončeného studia u chlapců a dívek, délkou doby studia i studijním ohodnocením, pokračují ve vědecké dráze stále méně často než muži. V období let 1995 až 1999 přišlo do vědy celkem 1144 nových adeptů, z toho bylo 37 % žen. Existuje předpoklad, že ve vysokoškolském prostředí není upřednostňováno ani jedno z pohlaví, existuje tu stejná šance se uplatnit, kterou dívky v soutěži s muži zhodnocují lépe než oni. V pracovním prostředí je kompetice mezi muži a ženami větší a výraznější, ale hodnotící kritéria jsou zde méně transparentní, což v konečném důsledku ženy znevýhodňuje. Jev, kdy žen v oblasti vědy „ubývá“, je nazýván děravé potrubí – potencionálně nadané dívky nejsou dostatečně povzbuzovány, aby usilovaly o to pracovat ve vědě, a tak „mizí“, ztrácejí se z této sféry i v této sféře.

Ženy v Itálii chybějí nejen na vstupu do vědy, ale výrazně jich ubývá i směrem k vyšším (prestižnějším) vědeckým pozicím. A tak na úrovni C činil podíl žen v roce 1999 kolem 55 % žen (z celkového počtu vědců na této úrovni), na úrovni B nedosahoval ani 40 % a na poslední úrovni A to bylo již kolem 15 %. Pokud sledujeme rozložení vědkyň a vědců vždy v rámci stejného genderu, pak rozložení vypadá následovně: ze 100 % vědkyň je jich 62,9 % na úrovni C, 30,1 % na úrovni B a 7 % na úrovni A, u mužů je to 47,1 % na úrovni C, 34 % na úrovni B a 18,9 % na poslední nejvyšší úrovni C. Projevuje se tu známý efekt rozevřených nůžek charakteristický pro rozdílný průběh kariéry mezi muži a ženami nejen v oblasti vědy, kdy s rostoucí úrovní prestiže a platového ohodnocení klesá podíl žen na vyšších pozicích.

Podle autorek výzkumu lze v oblasti vědy identifikovat dva kariérové modely. První je charakteristický pro oblast technických věd a tzv. „objektivních“ věd (hard sciences), tedy věd, které pracují s „tvrkými“ daty. Tento model je pojmenován jako „beznadějná honba“ (impossible pursuit). Ženy jsou v těchto vědních oborech zastoupeny zcela minimálně, a to už od doby vysokoškolského studia. Toto počáteční nízké zastoupení žen je dále nezvýchodňuje a následně se projevuje jako neadekvátní možnost uplatnit se v těchto vědách v porovnání s muži. Ženy v těchto disciplínách jen stěží – velmi zřídka a výjimečně dosahují takových pozic jako muži.

Druhý model je naopak charakteristický pro ty disciplíny, kde jsou ženy zastoupeny relativně dostatečně (jako sociální vědy, ekonomika, biologie) nebo výrazně převažují (humanitní vědy). Tento model je nazván „předstížení žen muži“ (being overtaken). Zde naopak ženy přes stejné počáteční možnosti ztrácejí své „výhodné“ postavení

a dostávají se do pozice minority, a to jak početně při postupu výše, tak z hlediska prestiže v oboru. Nejhorší situace panuje v tomto směru v humanitních oborech.

Autorky se nespokojují jen s konstatováním stavu a ověřují i některé hypotézy vysvětlující nízké zastoupení žen ve vědě:

a) Jedna z hypotéz tvrdí, že **ženy do vědy vstupují později než muži**, tudíž se dostávají i později do určitých vědeckých pozic. Výzkum v Itálii to však nepotvrdil. Hlavní problém nespočívá v tom, že by se ženy dostávaly do vyšších pozic výrazně později než muži, bereme-li v úvahu délku doby, za jakou jsou ženy a muži povýšeni,³ a ne jejich skutečný věk, ale v tom, že se do nich dostávají podstatně méně často než muži (na úrovni C bylo povýšeno 57 % žen a 61,3 % mužů, na úrovni B bylo povýšeno 14,5 % žen, ale 28,1 % mužů).

b) Podle další hypotézy **ženy dávají přednost rodině před kariérou**. Ověření této skutečnosti na „objektivních“ datech je podle autorek výzkumu problematické, neboť údaje týkající se rodinného stavu a počtu dětí jsou považovány za data příliš „senzitivní“, a pokud jsou v institucích vůbec evidována, nebývají obvykle poskytována pro další (statistické) zpracování. Sonda provedená v jedné z italských vědeckých institucí prokázala, že mezi research director je významně více žen bez dětí, ale tyto ženy bývají obvykle vdané. Nedá se tedy učinit jednoznačný závěr, že ženy dávají přednost rodině před kariérou, protože existují ženy, pro něž toto tvrzení neplatí.

c) **Ženy publikují méně než muži**. V tomto případě je nutné dešifrovat, co znamená „publikovat méně“.⁴ Například v biologii ženy publikují méně často než muži, ale jejich práce obsahují více údajů – informací a jsou častěji citované. Sonda v jedné z institucí odhalila, že muži a ženy jsou publikačně neaktivnější v jiném věku. Zatímco muži byli „nejplodnější“ mezi 36 a 40 rokem a nejméně produktivní mezi 41 a 45 rokem, ženy publikují nejméně do svých 35 let a nejvíce mezi 46 a 50 rokem. U příslušníků obou pohlaví byl zaznamenán „efekt vedoucího“, který „zaručuje“ vyšší publikační aktivitu vedoucím výzkumných projektů – grantů bez ohledu na „pohlaví“ v porovnání s ostatními vědci a vědkyněmi.

d) **Ženy mají jiný styl práce**. Tato hypotéza byla pouze zmíněna s odvoláním na jiné výzkumné práce. Podle tohoto předpokladu dělají ženy aktivity, které jsou „navenek“ méně vidět, neprojevují se tak výrazně na veřejnosti jako muži. Tím se posiluje dojem (i fakt), že věda je stále převážně doménou mužů.

Přestože ne všechny „momenty“ nízkého zastoupení žen ve vědě a jejich menší „viditelnosti“ v této oblasti jsou jednoduše ověřitelné a vysvětlitelné přes „tvrda“ data, představují statistické analýzy účinný nástroj k identifikaci znevýhodnění žen ve vědě jak v rovině horizontální (jejich nerovnoměrného zastoupení v různých oborech), tak vertikální (jejich nízkého podílu na prestižnějších a řídicích pozicích). Poukazují totiž jasně na diskriminaci žen v této oblasti zejména v návaznosti na analýzy zastoupení žen ve vysokoškolském studiu a jejich úspěšnosti během něj. Diskrepance mezi těmito dvěma oblastmi dokládá, že věda je stále oblastí, kde větší šanci uplatnit se mají doposud muži v porovnání se ženami, a to díky fungování nejrůznějších sociálních mechanismů – přes zvnitřnění některých společenských imperativů (projevujících se v tomto případě zejména při výběru oboru a v rozdílné míře pracovních aspirací vědců a vědkyň)⁵, po více zjevné nerovnosti, resp. bariéry (např. v šanci uspět u grantových komisí, kde většinu tvoří muži apod.). Odstranění nerovnosti není možné pouze „zdola“ individuálním úsilím jednotlivých žen-vědkyň, ale jak dokládají zkušenosti z jiných evropských zemí, je nutné uvést do chodu takové sociální mechanismy, a to v politické rovině, které by naopak zvyšovaly šance žen ve vědě uspět, zaručovaly jim stejnou možnost uplatnit svou kreativitu a tvůrčí schopnosti, stejnou šanci formulovat výzkumné problémy či celé výzkumné záměry a způsoby jejich řešení. Měly by rovněž ženám zaručit stejnou šanci přístupu ke zdrojům jak v podobě technického zázemí a materiálového vybavení, tak v přístupu k financování vědy. **Rovnost příležitostí ve vědě neznamená samoúčelné vyrovnání šancí pro vyrovnání šancí, nýbrž představuje účinný nástroj prosazení vlivu a moci žen v existujícím světě, a tudíž představuje i reálnou možnost ovlivnit jeho podobu.**

Hana Maříková

Zpracováno podle:

Plomba, Rossella, Adele Menniti (eds.) 2001. *Minerva's Daughters*. Roma: Italian National Research Council. Institute for Research on Population and Social Policies.

Poznámky:

- 1 Což je jen obdoba výroku „kdo chce, ten může“.
- 2 Srovnáme-li pozice C, B, A s klasifikačními stupni, které mají vstoupit v platnost v české vědě, pak úrovni C nejspíše odpovídá pozice vědeckého pracovníka, resp. vědecké pracovnice, úrovni B samostatného vědeckého pracovníka/samostatné vědecké pracovnice a úrovni A pozice vedoucího vědeckého pracovníka, vedoucí vědecké pracovnice.
- 3 (z úrovně C do B byly ženy povýšeny za 11,9 roku, muži za 11,7 roku, z úrovně B do C ženy za 23,5 roku, muži za 21 let)
- 4 Je nutné specifikovat, zda se jedná o prosté vyčíslení publikační činnosti, nebo je postížení vztahu mezi publikační činností a typem publikace či „ohlas“ práce vyjádřené citačním indexem.
- 5 Tzv. vnitřní bariéry.

Z KONFERENCÍ ...

ŽENY V PRŮMYSLOVÉM A TECHNOLOGICKÉM VÝZKUMU. „GOOD PRACTICES“ PRO DOSAHOVÁNÍ GENDEROVÉ ROVNOSTI NA FIREMNÍ ÚROVNI.

Evropská komise uspořádala v říjnu v Berlíně mezinárodní konferenci o ženách na vědeckých a výzkumných pozicích v průmyslových a technologických firmách s názvem „Women in Industrial Research: Speeding up Changes in Europe.“ Potřeba zmapovat pozici žen v této oblasti vyšla jako nutnost zabývat se nejen ženami ve veřejných vědeckých institucích, protože problematika žen ve vědě je v rámci Evropské komise již dobře zaběhnutá a data relativně dobře dostupná, **ale i podílem a postavením žen na úrovni privátních organizací a firem**. Jde tedy o další rozvoj problematiky žen ve vědě a vývoji, vycházející z cíle zvýšit investice do evropské vědy a výzkumu, zvýšit počet vědců a využít tak výrazně i ženský potenciál, který byl donedávna v důsledku nejrůznějších bariér ženské vědecké kariéry podceňován.

„Ženy představují zhruba 50% populace na celém světě a tvoří většinu nových absolventů ve většině západních industriálních zemí. S tím, jak se stávají významnějšími jako konzumentky, je třeba aby byly více reprezentovány ve vytváření produktů a ve vývojových týmech.“¹

Konference byla završením projektu, který měl za cíl **zmapovat dostupné informace o zastoupení žen ve výzkumu a vývoji v průmyslu a technologiích a navrhnout možné strategie pro dosažení vyšší míry genderové rovnosti**. Komparativní analýzu ve všech zemích Evropské unie provedl tým evropských a amerických výzkumníků a výzkumníků na zakázku Evropské komise DG Research. Evropská komise si klade za cíl zefektivnění využití ženského talentu ve vědě a vědecké politice. V současnosti totiž ženy představují v průměru v zemích Evropské unie pouze 15% výzkumných a vývojových pracovníků v průmyslu a technologiích. Je tedy zřejmé, že problém „děravého potrubí“ ženské kariéry ve vědě je v privátní sféře průmyslu a technologií ještě výrazně větším problémem než ve veřejných vědeckých institucích.

Výsledkem analýzy dostupných dat je publikace „Women in Industrial Research. A wake up call for European Industry“, která mapuje dostupná data a vyzdvihuje hlavní problémy ženské kariéry v této sféře. Výzkumné závěry týmu odborníků jsou založeny na vizi globálních změn na trhu práce, jejichž hlavní charakteristikou bude potřeba diversity a genderové rovnosti. Firmy budou nuceny docenit a rozvíjet talent mužů i žen a zajistit, aby muži a ženy měli uspokojivě vytvořenou rovnováhu mezi profesním a rodinným životem. Bude třeba dosáhnout rovnosti mužů a žen v pracovních týmech a na úrovni řízení, což bude odpovídat jejich roli ve společnosti jako odborníků i konzumentů. **Pro rozvoj diversity a genderové**

rovnosti je třeba, aby společnosti chápaly individuum jako celistvou osobnost. To znamená, že budou muset vytvářet politiky pro harmonizaci práce a rodiny v životě mužů a žen, které zaměstnancům umožní zvládat zároveň i odpovědnost za rodinu a péči o děti. Jako nástroj těchto změn bude třeba vytvářet tzv. „good practices“, které mohou zahrnovat množství iniciativ v oblasti najímání, mentoringu, vytváření sítí, monitoringu, flexibility a tzv. family-friendly politik.

Do projektu bylo zahrnuto více než 30 firem a organizací, působících v oblasti průmyslového a technologického výzkumu a vývoje, které měly zájem aktivně vytvářet strategie pro dosažení genderové rovnosti. Příklady firem, kterým se podařilo tyto strategie zavést do praxe a příklady jejich „good practices“ uvádíme dále.

SIEMENS

Siemens, největší výzkumně-vývojová společnost na světě, přijala v roce 2001 „Řídící principy na podporu a řízení diverzity“ (Guiding principles for Promoting and Managing Diversity) a zahrнула diverzitu do své obchodní strategie. Přesto podíl žen zaměstnaných celkově v této společnosti je 28% a podíl žen na řídicích pozicích pouze 8,6%. Hlavní důvod pro tak nízká čísla je extrémně nízký počet absolventek ve vědě, výzkumu a vývoji. Siemens proto vytvořil dlouhodobou strategii s cílem ovlivnit výběr disciplíny u dívek již ve velmi brzkém věku. Jde jednak o tématické tábory pro dívky od 15 let a dále např. program s názvem Yolante (Young Ladies' Network of Technology), který podporuje ročně více než 100 mladých žen během jejich studia techniky. Stejně tak důležité jako podpora přijímání žen je umožnit ženám pokračovat v jejich výzkumné kariéře, tzn. pomoci zaměstnankyním/zaměstnancům harmonizovat jejich pracovní a rodinné závazky. Siemens nabízí částečné úvazky, možnost flexibilní pracovní doby a práce z domova, ale i profesionální podporu péče o děti. Např. na intranetu je možné vyhledávat příležitosti péče o děti. Zaměstnanci mají možnost volna pro péči o závislé členy rodiny a jsou podporováni v udržování kontaktů během rodičovské dovolené. Jsou jim průběžně dodávány informace, nabízeny tréninky, ale i on-line kontakt se spolupracovníky.

SCHERING

Již v roce 1973 zahájila farmaceutická firma Schering svou politiku rovnosti příležitostí otevřením centra denní péče o děti zaměstnanců. V roce 1990 bylo vytvořeno oddělení pro politiku ženských otázek a zaměřilo se zejména na rozvoj ženské kariéry v rámci společnosti. Zároveň pomáhá mužům i ženám dostát konfliktním požadavkům pracovní a rodinné oblasti jejich života. Schering má svůj vnitřní mentoringový program, který zahrnuje ženské trenérky manažerských dovedností. ProduktivZeit (Produktivní čas) je název programu, založeného na roční pracovní době, kdy je pracovní doba pečlivě plánována v rámci týmů a s nadřízenými tak, aby byly splněny požadavky zákazníků, ale i možnost harmonizace práce a rodiny zaměstnance. Je možná práce na částečný úvazek a teleworking. Podle managementu společnosti tyto možnosti zvyšují produktivitu a motivaci zaměstnanců.

IBM

Strategie firmy IBM pro dosažení vyššího podílu žen mezi výzkumnými a vývojovými pracovníky je založena na podpoře zájmu o informační technologie u dívek. EXITE (Exploring Interests in Technology and Engineering) je název programu technologických táborů, kterých se zúčastnilo již více než 1.000 dívek. Dívky se zde učí hrou o vědě a technologiích, ale také např. jak vytvořit internetovou prezentaci. Výsledkem těchto táborů bývá nejen zvýšení zájmu o programování, ale i zvýšení sebevědomí dívek. Na tyto zájmové kempy navazuje mentoringový program, kdy každá z bývalých účastnic má mentora, který/á jí vede v průběhu následujícího školního roku. Mentorkami i lektorkami v tématických kempch jsou vedoucí pracovníci IBM, se kterými dívky zůstávají v kontaktu později zejména formou e-mentoringu. Radí se s nimi o otázkách školy a kariéry nebo mohou společně pracovat na tématických projektech.

FORD

Firma Ford si dobře uvědomuje, jak důležité je v dnešní době demografických změn v podobě a složení pracovní síly a změn základny jejích zákazníků, řízení diverzity pro zvyšování konkurenceschopnosti firmy. Firma si uvědomuje obě stránky předností konceptu diverzity: diverzita zaměstnanců vede nejen k vyšší motivaci v práci, ale pomáhá i lépe porozumět a vyhovět zákazníkům. Ford se proto chce stát výběrovým zaměstnavatelem, kterého si zaměstnanci budou volit právě díky příležitostem, které nabízí: flexibilní pracovní doba, sdílení pracovního místa, teleworking, podpora péče o děti, osobní rozvojové plány. Na manažerské úrovni jde o školení o diverzitě a rovných příležitostech a monitoringovací programy. V různých evropských zemích firma dále nabízí podpůrné programy např. Henry Ford školící program pro univerzitní studentky, Try-Ing program pro středoškolské studentky, ženské konference na podporu vytváření sítí apod.

ASTRAZANECA

Britská farmaceutická firma AstraZaneca, výzkumně působící nejvíce ve Švédsku, zavedla propracovaný systém plánů na zvýšení diverzity. Logo, slogan „Různé myslí – společné cíle“ a monitoring – vše vestavěné do základních manažerských strategií. Firma si uvědomuje potřebu zaměstnávat a udržet si ty nejvíce kreativní, inovativní a produktivní pracovníky odkudkoli. Diverzita, která je zde významně založena na ženské pracovní síle na pozicích výzkumných a vývojových pracovníků, což dokazuje 50% zastoupení žen mezi výzkumníky a 29% na pozicích managementu výzkumu, není v této formě odpovědností pouze personálního managementu, ale zejména přímých nadřízených a vedoucích týmů. Díky tomu je program pro zvýšení diverzity spíše než jako tokenismus vnímán jako odpověď na poptávku trhu. Vedoucí týmů mají v popisu práce vytvářet plány na zvyšování diverzity, které jsou každoročně hodnoceny. Ve firmě jsou samozřejmostí všechny běžné formy alternativní organizace práce a např. částečný úvazek je nabízen i na řídicích pozicích.

Dalšími možnostmi iniciativ, které nemusí vytvářet jednotlivé firmy, ale např. jejich seskupení je akce „Vezměme dcery do práce“ (Take our daughters to work). Jde o určený den v roce, kdy zaměstnavatelé podporují ženy v tom, aby svým dcerám ukázaly svou práci a připravují pro ně i zvláštní aktivity. Cílem je umožnit dívkám ve školním věku objevit příležitost mimo tradičně „ženské“ oblasti. Jiné seskupení firem se soustředilo na problém rostoucí potřeby mobility, spojené s dvoukariérovým partnerstvím. Pokud se jeden z partnerů stěhuje za prací, druhý může najít práci poblíž tomuto novému místu, což je samozřejmě výhodou i pro děti. Projekt nazvaný Partnerjob.com je neziskovou organizací založenou několika mezinárodními firmami. Internetová stránka nabízí volná místa ve členských firmách.

Alena Křížková

Informace o popsání aktivitách na podporu rovnosti příležitostí a diverzity byly čerpány z publikace Women in Industrial Research. A wake up call for European Industry. 2003. European Commission DG Research: Science and Society. a Women in Industrial Research. Good practices in companies across Europe. 2003. European Commission DG: Science and Society.

Poznámky:

1 Women in Industrial Research. A wake up call for European Industry. 2003. European Commission.

KONFERENCE WOMEN IN INDUSTRIAL RESEARCH: SPEEDING UP CHANGES IN EUROPE!

(ŽENY V PRŮMYSLOVÉM VÝZKUMU: ZRYCHLOVÁNÍ ZMĚN V EVROPĚ!) BERLÍN, 10. A 11. ŘÍJNA 2003.

Účelem konference bylo seznámit se s výsledky pracovní skupiny zveřejněnými ve zprávě Women in Industrial Research: Speeding up changes in Europe!, s opatřeními na podporu genderové rovnosti

přijímanými obchodními společnostmi v Evropě a navázat kontakty s vědkyněmi a osobami odpovědnými za implementaci politik rovných příležitostí v Evropě. Druhým cílem konference bylo setkání se zástupkyní sekce C-5 Women in Science Evropské komise, Brigitte Degen, a započít předběžná jednání o spolupráci s Evropskou komisí na projektu CEC-WYS. Všechny tyto cíle bylo splněny, byly vyjednány další možnosti spolupráce zejména s Centrem excelence v Bonnu, CEWS, a Monicou Alexandru ohledně podpory mladých lidí ve vědě a Marie Curie Fellowships. Dále byly navázány kontakty se španělskou zástupkyní Helskinki Group a byla předběžně dohodnuta pracovní návštěva v NKC-ŽV s cílem získat zkušenosti a informace při implementaci politik rovných příležitostí v oblasti vědy a výzkumu a fungování NKC-ŽV. Stejný typ spolupráce byl ještě dohodnut se zástupkyní Rumunska. Došlo i k setkání s ředitelem Direktorátu C Science and Society Rainerem Geroldem.

Rétorika používaná na konferenci z mého pohledu otevřela velice důležitý, byť zatím velice málo reflektovaný, problém týkající se politiky gender mainstreamingu a implementace politik rovných příležitostí. V souvislosti s průchodem genderových témat do vysoké politiky a v souvislosti s nutností zavádět opatření na podporu genderové rovnosti dochází k obrovskému posunu v diskursu rovných příležitostí od ženských práv směrem k utilitaci lidských zdrojů (nový management). Zvyšování zastoupení žen ve společnostech se silnými výzkumnými týmy je tedy obhajováno jako silný „business case“, kde důraz je kladen na diverzifikaci výzkumných týmů pro zlepšení efektivitu práce, zvýšení kreativity a inovativnosti výzkumných týmů a výsledků. Z tohoto důvodu je často kladen důraz na „speciální“ ženské dovednosti, jako je empatie, umění naslouchat, jiný způsob řešení problémů, nekonfliktní pracovní prostředí atd. V důsledku toho tedy dochází k upevňování tradičních genderově stereotypních rolí mužů a žen a navíc není kladen žádný důraz na dekonstrukci systémů a praktik, které se podílejí na nerovné konstrukci sociální genderové identity jedince.

Kritika tohoto přístupu zaznívala velice sporadicky, a to zejména v první den konference. Nicméně tato reflexe nebyla na konferenci dále rozvíjena ani zmiňována. Z mého hlediska tak dochází k marginalizaci tohoto problému, přičemž je ovšem nutné mít na paměti, že v současné době je možná stávající politika genderového mainstreamingu jediná politicky průchodná pozice. Nicméně se domnívám, že velkou úlohou sociálních vědců a vědkyň a obecně všech, kteří se podílejí na implementaci genderové rovnosti a politik rovných příležitostí, je tento stav reflektovat a dále se zabývat otázkami moci a konstrukce veřejného diskursu politik rovných příležitostí.

Výše zmiňovaný problém byl velice dobře patrný na workshopu 1 Young scientistis – how to motivate more young women to pursue careers in industrial research. Zatímco bylo zmíněno velké množství projektů v rámci velkých nadnárodních korporací, jako jsou Siemens či Deutsche Telecom, které pracují na prolomení genderových stereotypů ve vzdělávání tím, že se snaží přilákat množství dívek a studentek k technickým vědám a vědě a výzkumu, rétorika, kterou tyto společnosti používají, je právě založena na konceptu tradičního rozdělení feminních a maskulinních genderových rolí, a tím jejich upevnění, neboť zastoupení žen ve vedoucích pozicích a ve vědě a výzkumu není propagováno z hlediska práva žen na rovné zastoupení a na prolomení tzv. skleněného stropu (tj. odstranění diskriminace), ale právě rétorikou specifického přínosu žen vedoucím strukturám. Z tohoto důvodu vnímám vyznění konference poměrně negativně či alespoň ambivalentně. Domnívám se, že do budoucna bude nutné provádět reflexi implementace generového mainstreamingu a evaluaci projektů, které jsou v současné době rozjížděny, neboť to, že je používána tato rétorika, ještě neznamená, že pod jejich vlivem a

tlakem bude docházet k postupné změně i v oblasti konstrukce genderových identit a vnímání práv ženy. Mohlo by ovšem docházet k určité infiltraci zevnitř, která se ale bude odehrávat pouze pod tlakem žen, které vedoucích pozic dosáhnou a které budou reflektovat obtížnost tohoto postupu, nikoli ovšem asi ze strany stávajících struktur jako takových.

Marcela Linková
Koordínátorka Národního kontaktního centra Ženy a věda

ZPRÁVA Z KONFERENCE: MLÁDEŽ, DĚTI RODINA (16.-17. ŘÍJNA 2003, MEDLOV)

Konference byla součástí výzkumného projektu Mládež, děti, rodina v transformaci, který řeší společně katedra sociologie a psychologie Fakulty sociálních studií Masarykovy Univerzity v Brně. Projekt probíhá už od roku 1999. Cílem tohoto projektu je rozvinout koordinované úsilí v sociologii a psychologii dětí, mládeže a rodiny. V rámci tohoto projektu pracují jak akademičtí pracovníci a pracovnice výše jmenovaných kateder FSS MU, tak studenti a studentky magisterského a doktorského studia.

Na této konferenci byly představeny jak právě probíhající či již ukončené výzkumné projekty, tak také výzkumné záměry, které byly předloženy k diskusi. Asi největší diskuse se rozpoutala nad příspěvkem Ivy Šmídové, která představila svůj výzkumný záměr: výzkum otců na rodičovské dovolené. Rozporuplné názory se objevily už kolem názvu „matkové“, který považovali někteří účastníci jako problematický (objevilo se i slovo dehonestující).

Z genderové oblasti zaznělo více příspěvků, za velice zajímavý považují příspěvek Kateřiny Nedbálkové, která prezentovala výsledky své disertační práce „Partnerství a pseudorodiny jako základní subkulturní strategie v ženské věznicí“. Martina Rašticová představila výsledky předvýzkumu zaměřeného na souvislosti mezi sourozeneckou konstelací a utvářením maskulinity a femininity: „Sourozenecká konstelace a gender, nebo-li Jak je maskulinita a femininita ovlivněna pořadím narození?“

Hlavní téma, které se prolínalo oběma dny a o kterém se živě diskutovalo, byla klesající porodnost a odkládání založení rodiny mladými lidmi. V této souvislosti byl přednesen příspěvek o singles (Tomášek: Singles – volba, náhoda, nebo nutnost?), výzkum postojů k manželství a rodičovství (Kuchařová: Některé obsahové změny postojů k manželství a rodičovství), sňatkový trh (Mareš: Sňatkový trh – koncepty a modely: východisko výzkumu reprodukce rodin; Katrňák: Nová manželská volba v novém sociálním kontextu? Vývoj vzdělanostní homogenie v české společnosti v letech 1988-2000).

Alice Červinková

GENDER & SOCIOLOGIE SOU AV ČR

adresa: Sociologický ústav AV ČR

Gender & sociologie

Jilská 1, 110 00 Praha 1

telefon: +420 2 2222 0924, fax: +420 2 2222 0143

E-mail: genderteam@soc.cas.cz, Internet: www.genderonline.cz

GENDER, ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI, VÝZKUM - bulletin týmu Gender & sociologie vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky. Čtvrtletník je součástí projektu „Aktuální otázky formování politiky rovných příležitostí mužů a žen v souvislosti s připraveností České republiky na vstup do Evropské unie“ v rámci Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR (reg. číslo: S7028002). Vychází čtvrtletně a je distribuován zdarma v nákladu 350 ks. Číslo 3-4/2003 vyšlo v prosinci 2003. Vydání připravily členky týmu: Marie Čermáková, Hana Hašková, Alena Křížková, Marcela Linková, Hana Maříková, Eva Nechvátalová a Radka Radimská (redaktorka čísla). Korespondenci zasílejte prosím na adresu: Sociologický ústav AV ČR, Gender & sociologie, Jilská 1, Praha 1, 110 00 nebo e-mailem: genderteam@soc.cas.cz. ISSN 1213-0028